

ШЫН

№ 68
(17869)

2010 чылдың
июнь 8,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

Бөгүн – Социал ажылдакчының хүнү

ЧААГАЙ ЧОЛУҢАР ДЭЭШ ЧЕТТИРДИВИС

иниң социал хандырылга
адырының хүндүлүг
ажылдакчылары!

профессионал байырлалы-
таварыштыр сеткиливистиң
зындан байыр чедириш-
ерин хүлээп ап көрүнер!

Социал ажылдакчының хүнү
итилелдин амыдыралында
такчы чоннуң социал камга-
ның өзүп олурар уjur-дуза-
н көскүзү-биле хүлээп ап
ры-дыр.

үрүне силерге улуг болгаш
үткелдиг харысалганы —
дыралдың бергелери-биле
арының күжү-биле туржуп
авас, сагыш-сеткил болгаш
риалдыг деткимче өй-шаанда
глеттинип турар кижилерни

ажаап-карактаар хүлээлгени
онаап турар. Силерниң дузана-
р улуг назылыгларга, инвалид-
терге, уругларга, хөй уруглуг
болгаш чединмес өг-бүлелерге
болгаш чурттакчы чоннуң өске
категорияларынче угланган.

Кижилерге дуза чедирер чай-
гаар чүткүл силерге хүн бүрү-
нүң мөзү-шынарның эң эки
шынарларын: ажык-кончаа бода-
вас болгаш бодун кээргевес,
кижилерге ынак болгаш буян
сеткил, кижилерниң сагыш-сет-
килин билир болгаш дыңнангыр,
кээргээчел болгаш өске кижиниң
аарыын сагыш-сеткилин үе-
шаанда үлежип билерин негээр.

Тываның чурттакчы чонунуң
социал камгалал системазында

бо хүннерде 1300 кижини он-он
хамаатыларга дуза чедирип
ажылдап турар. Республиканың
социал ажылдакчыларының
ажыл-чорудулгазы моон-даа
соңгаар бедик профессионал
деңнелдин, хамааты хары-
салгазы, дуза негеттинип турар
кижи бүрүзүңе бир дугаарында
деткимче көргүзеринге белени-
биле үнелеттинген турарыңа
бүзүрээр бис.

Силерниң белен эвес, ынчал-
за-даа ниитилелге чугула күш-

ажылыңар дээш сеткилдин ха-
нызындан четтиринишкини бол-
гаш мөгейишкини хүлээп ап
көрүнер. Чүректериңерниң бол-
гаш холдарыңарның чылыын бе-
рип чорууруңар кижилерниң сет-
кил ханыышкынын болгаш хүн-
дүткелин ол кезээде чаалап ап
чорзун.

Сеткиливистиң ханызындан
быжыг кадыкшылды, аас-кежик-
ти болгаш чаагай чолду, ажил-
ижиңерге чаа чедиинишкиннерни
күзедивис!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга
палатазының даргазы В.ВАЛЬКОВ.
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер
палатазының даргазы Х.МОНГУШ.

Чазак Даргазының ажил-албаны

СЫСТЫГ-ХЕМДЕ

• ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол сугга алыскан Сыстыг-Хемниң
чурттакчылары-биле ужурашкан

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол
пятницада, июнь 4-те, сугга алыскан болгаш
транспорт аргыжылгазы үзүлген Тожу кожууннуң
Сыстыг-Хем суурунче ОБЯ-ның вертоледунга ужу-
п четкеш келген.

Чүс чээрби чурттакчылыг Сыс-
Хемде аш-чем болгаш эм-тан-
аан чедирген. Июнь үштен
түтүң дүнезинче үжен үш
ың сугга алыскан база сезен
кижи когараан. Оларның
ык кезин — кожаларынче, а
чартыын кожуун төвү Тоора-
не хемелерге чедирген база
ан баш бода малды көжүргөн.
Бодунуң аал-коданын ам-даа
л шыдаваан, чаш ажы-төлдүг
такчы чон-биле ужуражылга-
аны төрөл-дөргүлүнче верто-
биле чедиртип аарын Шолбан
а-оол сүмелзэн. Кожуун төвүн-
н сес кижини немей чедирген,
ының хөй кезин — он беш харга
р уруглар.

«Суг көдүрлүүшкүнү 1962,
1996, 2001 чылдарда база болган.
Ынчалза-даа черле мындыг улуг
кылдыр суг көдүрлүп көрбээн.
Моон ужуру частың узамдыга
бергени, харның улуг болганы база
чаастың хөй болганында» — деп,
чеден алды харлыг пенсионер
Иван Бяков бистиң-биле бодаалын
үлешти.

Шолбан Кара-оол чурттакчы-
лар-биле чыышты эрттирип, суур-
нуң улуг назылыг улузу-биле ужу-
рашкан. Алдан үш харлыг Василий
Маадының чугаазы-биле суурда
чеже-даа берге байдал турар
болза, улуг дыка муңгаравазын
кызыдарлар. «Мында шаандан
тура чурттап келдивис. Кандыг-даа
бергелерни кады ажыл эртип, бот-
боттарыысты деткижип чоруур
бис. Суурнуң эр улузу кезээки
элчегни тургузуп эгелзэн болгаш
арагалаар чоруктар чок. Бисте
мында «кургаг хоойлу» — деп, Ва-

силь Маады Шолбан Кара-оолга
чугаалаан.

Суурнуң улуг назылыглары
көдээ ажил-агыны трактор-биле
хандыраарын даргадан дилзэн. Аар
ажылдарны улгады берген, кырган
улуе боттары кылып, көдүрүп
турар. База бир чидиг айтырыг —
харылзаа чогу. Ол дүвүренчиг бай-
далды тургузуп турарын олар
дыңнаткан.

Шолбан Валерьевич трактор
айтырыын шиитпирлээрин база
чоокку үеде радио харылзаазын
тургузуп, чаа радиостанцияны
салырын аазаан. Тожу кожууннуң
баштаар чери-биле чөвүлел хурал-
ды удавас эрттиреринден аңгыда,
Сыстыг-Хем суурже Чазактың
ажылчын бөлүүн кожууннуң со-
циал-экономикактиг хөгжүлдезин
өөренип көөрү-биле чорудар.

Виталий ШАЙФУЛИННИН
тырттырган чуруктары.

Сөөлгү

дыңнадыглар-биле

ҮЕР

ЧАВЫРЛЫП БАР ЧЫДАР

Республиканың гидрометео-
рология болгаш долгандыр хүрээ-
леңниң мониторингизиниң төвүнүң
медээзи-биле алырга, Каа-Хем
болгаш Бии-Хемде сугнуң деңнели
чавызап бар чыдар. Июнь 5-те 10
шак үезинде Бии-Хемде суг дең-
нели 611 см, Каа-Хемде 463 см
болуп турар.

Республикада үер алган девис-
кээрлерде 132 чуртталга бажыңна-
ры, 311 сад участоттары бар, ында
936 кижини, оон иштинде 219 уруглар
чурттап турар. Суг алган чер-
лерден 834 кижини түр көжүргөн,
оон иштинде уругларның саны 281.
Кызылда түр када чурттаар пунк-
туларда 311 кижини, оон иштинде 112
уруглар турар. 64 кижини чурттап
турар черлеринче чана берген.
Сугдан когарааннарны бажың-
нарынче чоорту көжүрер талазы-
биле ажилдар чоруп турар.

ҮРЕЗИННИ

ЧИИГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА

Үерге когараан республиканың
ажыл-агыларын, пенсионерлер
болгаш чединмес өг-бүлелер кар-
тофель болгаш ногаа үрезиннерин
чиигелделиг байдалда алыр.
Ындыг даалганы Тыва Республи-
каның көдээ ажил-агы сайыды
Валентин Енданга ТР-ниң Чазаның
Даргазы Шолбан Кара-оол берип
тургаш, үерден когараан сад бол-
гаш огородтар катап тургустунган
турар ужурулуг болгаш респуб-
ликада тарылга ажилдарынче онза
кичээңгейни углаарын демдеглзэн.
База ол ышкаш үерлеп көдүрүлген
сугнуң деңнели чавырлып бар
чыдары-биле чогуур ведомство-
ларга үерден чурттакчы чонга
чедирген когаралды болгаш
автооруктарны суг шыва алганын-
дан кайы хире үрелгенин болгаш
когаралының түнүн санаарын
дааскан.

Июнь 5-те күрүне телевиде-
ниезинге Тываның баштаңы чоокку
үелерде чурттакчы чонга сугга
алыскан чер участоттарын болгаш
бажыңнарны аайлаарыңа дуза-
лажыры чугула дээрзин демдег-
лзэн. Сугну сордуарыңа шулту
техниктиг дериг-херекселдерни
ажыглаар, уругларны түр када
чурттаары-биле көжүргөн пунк-
туларда санитар-гигиеналыг
болгаш эпидемиологтуг байдалды
тургузары негеттинип артышаан.

Бистиң корр.

УРАН ЧҮҮЛГЕ ДАРГАННАКЧЫ

Кызылдың уран чүүл колледжизин
50 харлаан

зиниң эргелекчизи Марина Трифоновага, хореограф башкы, «ат-сураглыг» «Азас» танцы ансамблинин удуртукчузу Андрей Хо-мушуга тывыскан. Кон-цертмейстер башкы Татя-на Исаакова, хөгжүм башкызы Аяна Дулуш, төөгү эртемниң башкызы Людмила Дүгер оларны Тыва Республиканың Ча-зааның Даргазының хүн-дүлел бижикитери-биле шаңнаан.

Юбилейлиг концертти Кызылдың уран чүүл учи-лищезиниң доозукчулары — ТР-ниң Культура болгаш туризм яамызының болгаш уран чүүл колледжизиниң

каттышкан национал оркестриниң хөгжүмчүлери тыва улустун ырызы «Тооруктуг долгай тандым»-биле ажыткан.

Юбилейге тураскааткан «Педагог-тук идгелдер» хөгжүм мөөрейинге номинациялар аайы-биле тиилекчилер илерээн. Ол дээрге тыва хөгжүм херекселдеринге соло күүселделери дээш 1-ги черни Көк-Тейниң уруг-ларның уран чүүл школазының баш-кызы Айлаң Ондар ээлээн. 2-ги черни Мугур-Аксындан башкы Алдын-Чечек Монгуш, 3-күзүн Омак Уванзай (Межегей) алган. «Хореографияга» Шагаан-Арыгдан Росина Донгур-оол тиилекчи болган. «Вокал» номинация-ның тиилекчизи Снежана Саая (Ме-жегей) болган. «Фортепиано» номи-нациязынга Гран-при шаңналын Чаа-Хөлдүн уругларның уран чүүл шко-лазының башкызы Анай-Хаак Демир-ооловна Балбан-оол чаалап алган.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чоокта чаа Улусчу чогаа-дылга төвүнге Кызылдың А.Б.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизиниң 50 харлаанынга тураскааткан байырлыг концерт болган. Байырлалга ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Ш.С.Иргит киришкен. Кон-церт эгелээриниң мурнунда ол Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдун өмүнээзинден уран чүүл колледжизиниң баш-кыларынга болгаш сургуул-дарынга байыр чедир-бишаан, күрүне шаңналдарын тывыскан.

«Тыва Республиканың культу-разының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Кызылдың уран чүүл колледжизиниң библиотека килди-

ХАРЫЫ

«Шын» солунга 2010 чылдың июнь 3-те үнген «Даргаларның хөйүн» деп аттыг материалга тайылбырны берип көрейн.

Э.И. Боранак бодунуң бижээни чүүлүн Тере-Хөл кожуунуң бүгү чонунуң адындан деп турза-даа, херек кырында бо дээрге ооң бодунуң даап бодаашкыннары болгаш каш-ла санныг кижилерниң меге чугаа — хову дээрзи илден-дир. Чижээлээрге, бисти, кожуун чагыргазын: «Кызылда хоорайда бажың хөлөзилеп алгаш, айда 40-50 муң акша төлеп турар» — дээн. Шы-нында болза, кожуун чагыргазы парлалга бажыңында ийи бичии өрээлде турар бис, айда чүгле чылыг, чырык өртээ төлеп турар бис. Ооң хемчээли муң акша безин четпес. Кожуунуң сан-хөө килдизи ол-ла албан чериниң адаккы каадында, чаңгыс улуг өрээлде ажылдап турар, оон чарыгдалы база шак-ла ындыг хемчээлдиг.

Дараазында «Колдуу-ла Кызылда аал-оранын-га турар, ол хирезинде акша-шалыңын бүдүн-бүрүнү-биле ап, меге табель кылып, ... чонун мегелеп турар» дээн-дир. Маңаа баштай-ла са-гындырып каарым болза, нүгүлдээшкн дээш кеземче херээнге онаажып болуру. Кызылга келген ажылдакчылардан кым ажылдавайн, бажыңында хөлестеп чыдарын тодаргай айтыңар.

«Шаанда, томуйлаткан дораан, даргалар ко-жуунче көжүп кээр турган. ...Ол черни өскен-төрээн черивис деп чоруурлар» деп бижип турар-дыр силер. Ук сөстөр-биле бириктирерге, мени чер-чурт аайы-биле ылгай көөр хөөннү илередип, «өг-булеңни бээр көжүрбес болуңза-ла, чуртун-га ынак эвес, өске чер кижизи-дир сен» дээн утка-лыг шоглаашкын-дыр деп билип турар мен. Кижини бактаар чүве тывылбаска чер-чуртунга, язы-сөөгүңге, дыл-домаанга шорлуру — кара сагыш-тыг улустуң чадаарда бир аргазы чүве болгай. Бистиң Тере-Хөлүвуске чонувустуң кандыг-даа ог-лу, кызы ажылдай бээрге, оларны бактап, хоп-чип, нүгүл-биле ат-алдарын, хей-аадын баксы-радырын оралдажыр кончуг багай чаңчылды,

Чагаа парлаттыңан соонда чагырга
даргазы харыы берип тур

улуг-ла кижини, уламчылап чоруурунар хомудан-чыг-дыр.

«Амгы даргаларны Тере-Хөлдүн чону «акша чиирлер» азы «акша бажы дозуп, Кызылдан үн-мейн турарлары ол-дур» дижирилер». Эрексен Иванович, чонумнуң аксындан ындыг сөстөр мен черле дыңнап көрбедим. Ийи-чаңгыс кижилер ынча деп тур-даа чадавас, ындыг кыдыра угаанныг чаштанчылар-биле өндүр чонну канчап деңнээр-рил. «Акша чиир» дээниң бир кол утказы «оор кижини» дээни болгай, чонунуң акшазын чип олурар дээн уткалыг. Мени оор кижини деп бадыткап шыдаар болзуңарза, барымдааларыңарны рес-публика солунунга бижип бадыткаңар. Шыдавас болзуңарза, буруунар миннир ужурлуг Силер.

Кожуун чагыргазын кыра бактааш, дараа-зында Эми, Каргы сумуларывысты «кылган чүвези омаахом, ат астып алган сумулар» дээн-дир Силер. Шынап ындыг турган болза, мен ол суму чагырыкчыларыңа болчур ийик мен. Бистиң чер-чуртувуска «кожуун» деп статусту ол дөрт суму-вус хандырып турар. Бирээзи дүжөр болза-ла, кожуун база дүжөр. Ол кончуг багай боор дээрзин Силер билер ужурлуг силер. Ынчан чурт-девискээривиниң сайзырап шыдавайн баары билдингир. Чүге дээрге, чүгле «кожуун» деп стату-зувус бар болгаш бистиң девискээривис рес-публика база федерация бюджединден септелге, тудуг акшалаңдырышкынын ап, чүгээр хандыр-тынып турар болгай. «Кожуун» деп статустувус бар болгаш, бисте тускай шагдаа килдизи, суд, прокурор бар-дыр, ынчангаш корум-чурум талазы-биле байдал чүгээр.

Бир эвес Силер, Эрексен Иванович, шынал-ла чуртуңарга, чонуңарга ынак болзуңарза, бисти мынчаар, бүдүн республика мурнунга бактавайн, суурга, азы дора дизе, ол-ла кожуунувустуң төлээ черинге кээп, бисти сургаар турган ийик Силер. Силерниң бо бижээн чүүлүнерден алырга, «та канчап барзыннар, мен боларны тө хааптайн» дээн сорулгалыг бижээнинер илден-дир. Мындыг бодамча чок чүүлдер кылып болзувусса, чер-чуртувуска-даа, боттарывыска-даа багай болгай.

Экер-оол МАНЧЫН,

Тере-Хөл кожуунуң чагырга даргазы.

Айлаң ДАРЖАА

Бөгүн — Социал ажылдакчының хүнү

«БАШТАЙГЫ ӨЗҮМНЕРНИҢ ДҮЖҮДҮ»

Июнь 4-те Улусчу чогаадылга бажыңының чанынга солун ярмарка-делгелге болган. Аңаа «2009 чылда Тыва Респу-бликаның күш-ажыл рыногунга дүшкүүлүг байдалды чавы-рылдырары» деп республика программаның шугуму-биле бодунуң хуу бүдүрүлгезин ажыдарыңа деткимче алган сайгарлыкчылар бүдүргөн продукцияларын делгеп саткан.

Чоон-Хемчик кожуундан кел-ген сайгарлыкчылар чүкк маши-назында капиталка ыяштарны эк-келген садып турар болду. Ооң ча-нында Улуг-Хем кожуунуң төлээ-лери. Демирден кылыглар, чүгле бо кожуунда делгелгеде дээрге чөптүг эвес боор, ынчалза-даа изиг-демир, шашлык кылыр ман-гал, эттээн алгы, янзы-бүрү ногаа-ларның рассадаларының чанында садып алыкчылар хөй чорду.

Демирден кылыгларны Григо-рий Базыр-оол хайындырган, ногаа аймаа өстүрер дээш Олег Чалбаа деткимчени алган турган, эрткен чылын күзүн ооң дузаан ногаала-ры болгаш мөөгүлериңиң өртээниң чиигин, кылып турарының экизин бижээн турган болгай мен. Бо удаада ооң ногааларының расса-даларының шынарын, ассортимен-тизин мактаан, садып алган улус хөй болду. Чечектер рассадала-рындан эгелээш, перец, помидор, дириг тоолай болгаш тоолай эдиге чедир садып турар улус болду.

Омак Комбуй эттээн алгыларын өөрөнгөн аайы-биле машиназының мурнунда делгепкен. Октябрин Чамбаа даараан идик-хевин база делгей салган, кожуунуң делгээн катаптатынмас барааннарынга онза-шиник кирип турар.

Танды кожуун. Бо кожуунда

ыяш-биле ажылдаар ус-шеверлер хөй дээрзин эскердим. Янзы-бүрү мебельдер, кылыглар аразынга чеде бергеш, чарашсынган мебе-лимни кылган кижини айтырдым. Семен Бини-оолович Сат дээр. Алыс чурукчу мергежилдиг кижин болгаш, ол казап кылган эт-севин янзы-бүрү өң кирип алган болур кижин болду. Кандыг будук ажыг-лап турарын айтырарымга, чөвүрээ дээн ышкаш бойдустан чайгаар бүткен будуктарны ажыглаарыңа ынак мен дээрзин демделеди. Деткимчеге алган акшазы-биле ол янзы-бүрү ажылдар кылыр тускай станок садып алган болду. Бо кожуун найысылалдан ырак эвесе болгаш аш-чем аймаан арбыны-биле эккеп делгеди.

Бини-Хем кожуун. Бо кожуун база Танды кожуун ышкаш чоок кожуун болгаш аш-чемни-даа, барааннары-даа арбыны-биле делгеп салган. Анжела болгаш Хасан Монгуштарның сүт аймаан-дан кылган аш-чеми, мен ол кавыга чоруп турумда-ла, саттына берген.

Мөңгүн-Тайга кожуун. Орук ырак болгаш суг көдүрлүүшкүнү-биле үрелген хирезинде бо ко-жуунуң чаа бут кырынга туруп турар сайгарлыкчылары кадыргы-ларын белен кылдыр быжырып алган, тыва национал хептерин ке-

дип алган делгелгени бир аян кири-п турлар. Ус-шевер кыс Сайдаш Кечил келгеннерге бодунуң чалал-галарын (визиткаларын) сунуп тур.

— Мында ийи даараныр уруг бодунуң ажылын делгеп чедип келген. Көдээ ажыл-агый продук-циялары болбаазырадыр сайгар-лыкчыларны ап алгаш келир дээр-ривиске, орук узун, ынчангаш эвээш кижини келдивис — деп, Мөң-гүн-Тайга кожуунда Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төптүн директору Валентина Дилгимжек-овна Попуу чугаалады.

Кожуунда бо чылга програм-маның киржикчилери илереп кел-ген. Туризм чылы, Мөңгүн-Тайга-ның онза чараш бойдузун сонуур-гадыры-биле турисчи оруктарны база ажыдар күзөлдиг аныяктарга деткимчени көргүзүп турарын билип алдым.

Тожу кожуунуң төлээлери, ужуп келгеннер-ле боор, балык дээрге янзы-бүрү хевиринде дел-геттинген чорду. Балыктыг пирог, хаарган кадыргы..., он үш кил шор-танның чанындан садып алыкчы-лар-даа, сонуургактар-даа үзүл-бээн.

Барыин-Хемчик кожуун бо таварылгада чаңгыс майгында барааннарын делгеп алган турлар. Суугу одаарыңа ажыглаар кыс-каш, демирден болгаш ыяштан кылыглар чогаадыкчы аянга кылдыңган болду.

Чаа-Хөл кожуундан Аяна Түлүш тыва далганын төндүр са-дыпкан, боду өске кожууннарда келген сайгарлыкчыларның ба-рааннарын садып турар черинге

четтим. Ак-Туруг суурдан хлеб бы-жырыкчызы Владлен Сарыглар-ның быжырган булочкаларын дел-гелгеде келгеннер садып ап, удур-ла чип кылаштажып турганын көрдүм.

Бай-Тайга кожуун. Шуй суурдан Айдыс Иргит национал идик-хевин делгей салып алган кыдыында тур. Шериг-оол Сал-чактың кылып турар аяны — стол, сандайның азыгларын төгери-тээш, ыяштың бодунуң өңүн ийи аңгы кылдыр бир кезээн өрттет-кеш, лактап каан.

Май-оол Ендан. Ооң кылыглары янзы-бүрү: чонар-даш, ыяштан кылыглар дээш, янзы-бүрү. Бо удаада ол карактары үш одуруг-лай кылган эвес, долгандыр кылган тос-карактар, хадындан кылган тавактар, чонар-даштан кылыглар дээш, чүңү делгевээн дээр!

— Ам дунмам база дузалажып турар апарган. Ынчангаш хөй ба-раанны делгеп салыр аргалыг бол-дум — деп, Май-оол чугаалааш, 16-

Республиканың Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар талазы-биле күрүне албаны агентилелдин директору В.С.Чаж-оол, агентилелдин ажылдакчылары болгаш кожууннарда төптөрниң ажылдакчылары республикада ажыл чок турган, амыдыралы дээш бичини-даа чүвөдөн халбактанып кызып чоруур хамаатыларыңа ТР-ниң Чазааның тургусканы бо программаның шугуму-биле-даа, өске-даа аңгы адырларының аайы-биле бар-ла турган деткимчени көргүзүп чоруурлар. Оларның аразында бо адырның хоочуннары С.Х.Дамдынчап, В.Д.Попуу, А.С.Араптан, У.М.Нурзат, Ч.В.Артык олар-биле бир деңге аныяк ажылдакчылар О.Д.Эртин, В.С.Макал оол олар «Шын» солунуң доктаамал бижикичлери болуп, бистиң биле харылзааны үспейн турар. Ынчангаш Социал ажылдакчының хүнүн таварыштыр оларның шуптузунга чаа-чаа чединкинерин уштап-баштап каан сайгарлыкчылары алызында барып миллионерлер болурун редакцияның мурнундан күзөдим.

17 хар хире назылыг оолче айтыт. Делгелгениң киржикчилери-даа, көрүкчүлери-даа мындыг хе-вирлиг делгелгелерни оода квар-талда, чаңгыс катап-даа болза, эрттирер болза эки-дир дээрзинге мээң-биле чөпшээрер боор.

Аш-чемниң болгаш бараан-нарың өртээ аар-дыр дээр бол-зумза, та чөпшээрешсин, та чөп-шээрешпезин. Мен ынчалдыр көрдүм. Чүү дээш боттарывыстың бүдүрүлгелеривис ажыдып турар бис. Боттарывыстың бараанна-рывыс экологтуг эки шынарлыг болгаш өртээ чиик болзун дээш деп бодаар мен. Он үш кил шор-танны бир килде чүс акша дээш садарга, бир муң үш чүс рубль бо-лур-дур. Хаарган кадыргыларның өртээ бир килде үш чүс рубль. Ырак далайдан эккелген балык-тарның өртээ оон чиик.

Делгелгениң төнчүзүнде ажыл-чорудулгазын эки эгелеп алган сайгарлыкчыга («Успешный старт») тускай шаңналды тывыскан. Ол шаңналга Май-оол Ендан төлөтпү болган. Бо чылгы программа база ажылын эгелээн. Келир чылын база мындыг делгелге бо чылгы про-грамманың киржикчилеринден кым эки ажылдап эгелеп турарын илередир.

СОРУЛГА — УРУГЛАРНЫ ШЫН ОРУКЧЕ

Уруглар кижизидилгези колдуунда ада-иеден хамааржыр, ынчалза-даа...

Бүгү-делегейниң Уруглар камгалалының хүнүнүн бүдүүзүндө ИХЯ-ның шугумунда назы четпээннер херектериниң талазы-биле килдистиң тургустунганындан бээр 75 чыл ою болуп эрткен. Байырлалдың бүдүүзүндө ИХЯ-ның Тыва Республикада назы четпээннер херектериниң талазы-биле салбырларның ажил-чорудулгазын хандыра килдистиң кол инспектору, милицияның майору Вера Эрес-ооловна Монгуш-биле ужуражып, оларның ажылының дугайында чугааны кылдывыс.

— Салбырларның кыска үзүм-биле таныштырып үчүрөм, Вера Эрес-ооловна.

— Ук хүнүнү РФ-тиң ИХЯ-ның 3 чылдың декабрь 18-те № 1005 каалы езугаар доктааткан. Салбырлар тургустунган төгүзүн ап болза, ол мындыг. 1935 чылдың май 31-ниң хүнүндө Совет Иелениң Коммунисттик Партия-ның Төп комитеди «Уругларның гаарал чок чоруун узуткаары дугайында» Доктаалды хүлээп алган. 1935 чылда июнь 15-те УК-туң айтышкыны езугаар милицияның шугумунга бичии уруглар өрээлдери ажыттынганын. 17 чылдың февраль айда оларны назы четпээннер херектериниң назы-биле инспекциялар кылдыр, 1993 чылдан эгелээш назы четпээннерниң хоойлу-дүрүм үрээр уруктарына баш удур хемчеглер килдизи кылдыр эде адаан.

— Силерниң салбырларның шугумунда чеже кижизидилген?

— Республиканың кожуунна-нда база найысылалда шуптузу инспектор ажылдап турар. Ол ссияның хоойлу езугаар тургус-н санындан хөй болуп турар, ынчалза-даа бистиң республикада эдилер талазы-биле байдалды көөр болза, ол чөптүг сан-дыр.

— Назы четпээннерниң тузунга кем-херек үүлгедир назы-биле республика кончук-ре байдалда турар бе?

— Амгы үеде назы четпээннер тузунда хоойлу-дүрүм үрээр тарылгалар талазы-биле рес-блика берге байдалда турар. Өткен чылдың көргүзүлгелерин ыр болза, назы четпээннерниң м-херектер үүлгедиглеринин ители Россияның өске регион-рында бадып турар болза, чүгле Тыва Республиканың көргүзүлгелери 88% өзүп турар. Ону кожуун-рының ол талазы-биле көргүзүл-гелеринден көрүп болур. Бо чылдың ый 1-ниң хүнүнге хамаарыштыр берге, назы четпээннер херекте-риниң талазы-биле иштиги херек-тер килдизиниң учедунда 951 уруг-лар болгаш боттарының уругла-рына багай салдар чедирип турар. 12 ада-ие бар. Кем-херек үүлге-териниң саны Кызыл кожуунда, Ичи-Хемде, Таңдыда, Мөңгүн-Дыйгада, Барыын-Хемчикте, Сүт-Өлде база Кызыл хоорайда эркен. Үүлгеттинип турар кем-херектерниң хевирлерин сайгарып көөр болза, өлүрүүшкүн, авто-транспорт оорлаары база үптээш-тер көвүдөп турар.

— Уругларның кем-херек-териниң кандыг чылдагаан-дары барыл?

— Назы четпээннерниң хайгаа-л чок байдалына болгаш олар-ның хоойлу-дүрүм үрээр чоруунга килдиг болган чылдагааннарның эн-е колу — өг-бүлениң социал бай-лының кудуку деңгелинде. Оон аңа-анда элээдилерниң хостуг үезин килдизиг кылдыр эрттирер черлер-

ниң чогу, оларның хөй-ниитиниң күш-ажылына хаара туттунмааны, назы четпээннерниң боттарының эргелерин билбеси база чөптүг ажыглавазы. Элээдилерниң ботта-рының амы-тынынга чедер азы ону кылыр часкан таварылгалары ба-за назы четпээннерге хамаарыш-тыр кемдээшкин чедирер байдал республикада дүвүренип болуп артып турар. Бо чылдың 4 айының иштинде республиканың иштиги херектер черлеринде амы-тынынга четкен 5, ындыг чүүлду кылыр часкан 32 таварылга болгаш 304 назы четпээннерге хамаарыштыр озал-ондак чедирген, оон иштинде уругларның чок болган 4 таварыл-газы бүрүткеттинген.

— Бо берге байдалды чавы-рылдыра-биле кандыг хемчег-лер алдынып турарыл?

— Бир-ле дугаарында, хөй-ниити албан черлериниң сырый харылзаазын тургузуп, оларның шуптузунуң күжүн ынаар углан-дыра-биле тускай комиссия-ларны тургузары чугула. Ук комис-сияда шупту 16 албан черлери кирип турар. Ол дээрге Өөредил-ге, Кадык камгалал, Күш-ажыл бол-гаш социал политика яамалары дээш, оон-даа өске албан черлери. Олар ниити программаларны ажылдап кылган болгаш боттары-ның талазындан чорудар ужурулуг хемчеглерни хандырап ужурулуг. Чижек кылдыр республикада Чурт-такчы чонну ажылга хаара тудар төвү-биле дыка эки, сырый харыл-заалыг ажылдап турарывысты чу-гаалап болур мен. Ук төптүң дуза-зы-биле ажил-агы чок, социал деңгели куду ада-иелерни ажил-олуттары-биле хандырып турар бис. А Кадык камгалал яамызын таварыштыр арагага сундуккаш, ажы-төлүн карактап азыраар хүлээлгезин күүсетпейн турар ха-маатыларны наркодиспансерге эмнедип турар бис. Республиканың Чазаның мурнундан дыка улуг деткимчени көрүп турар бис. Салбырның дилээ езугаар 2009 чылдың январь 1-ден эгелээш шко-лаларга ажылдаар инспекторлар кылдыр немей 10 ажылдакчыны штадывыска кирирерин Республика-ның Чазаа чөпшээрэн. Ынчалза-даа РФ-тиң ИХЯ-ның эде тургу-зушкунунуң уржундан бо чылын 4 ажылдакчывысты кызыраар бис. Ол кончук багай. Чүге дээрге бо ажылга кижизидилген саны дыка улуг рольду ойнаар.

— Россияның өске регион-нары-биле арга-дуржулга солчур ажыл чоруттунуп турар бе?

— Өске регионнарның арга-дуржулгазын көрүп ап тургаш, ажылывыска шенелдени чорудуп турар бис. Чижээлээрге, Ставро-поль крайның дуржулгазында бар «школачы» инспекторну тургусту-вус. Бүдүн республиканың иштинде 9 ындыг инспектор ажылдап ту-рар. Оларның 4-ү Кызылда, а 5-жи кожууннарда быжыглаттынганын. «Школачы» инспекторлар школа-

да быжыглаттынганын болгаш шко-лачы берге назы четпээннер-биле баш удур хемчеглер алып ажылды чорудуп турар. Оларны ажыглатка киригениндан бээр чаа-ла бир чыл болган. Ол ышкаш өг-бүлө «ин-спекторлары база бар. Ындыг инспекторлар харысалга чок ада-иелерни хайгаараар, олар-биле баш удур хемчеглер алып ажылды чорудуп турар.

— Инспекторларыңарның баш удур ап турар хемчеглери дээштиг болган деп санап болур бе?

— Ийе, ажылы багай эвес дең-гелде Кызыл хоорайның, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл база Таңды кожууннарның инспекторлары эки ажылдап турар. Амгы үеде ада-иелерниң арагага сундулуг апарганын демдеглес аргажок. Ада-иелерниң арага ишкеш, уругларын хайгаараар, карактаар, кижизидер хүлээлгезин күүсетпейн баар таварылгалар бисте хүн бүрүдө болуп турар бол-гаш чылдан чылче көвүдөп турары дүвүренип. Ылангыя кожууннарда чурттакчы чоннуң «бажын арагаже суп алгаш», келир үеже бурунгаар чүткүл чок чурттап турарын көр-гөш, кижизидер муңгарай бээр-дир. А оларның уругларын көөрге, кээр-генин! Тыва чонумну эде-хере тырттынып, чуртталганың чырык талазынче чүткүп чурттаарынче кийгыраар кижизидер мен.

— Боттарының ада-ие хүлээл-гезин күүсетпейн турар хамаа-тыларга хамаарыштыр кандыг хемчеглерни ажыглаар болза экил?

— Ажил-хүлээлге аайы-биле өске регионнарда сургакчылап чо-рааш, Тываны сактып, деңгел көөрге, улуг ылгалдыг. Хамык ужуру—дең эвес социал деңгелде деп чүве көстүп келир. Өг-бүлениң социал байдалын экижидер хем-чеглер алыры—ол берге, улуг ажылдыг бирги болгаш чугула ба-зымы болур. Байдал берге-даа бол, бистиң инспекторларывыс кы-зып ажылдап турар. Хөй-ниитиниң талазындан база улуг күжениш-кинер херек. Демниг ажил-чору-дуга түннелдиг болур болгай. Ку-думчунарда, подъезддерде, чаны-нарда уругларга хамаарыштыр хоойлу-дүрүм хажыдышкыннары барын билер, азы көргөн хамаа-тыларны ук таварылгаларга тоом-ча чок болбайн, боттарының бы-жыг хамааты туружун илередип, оларның дугайында чогуур чер-лерге дамчыдарын дилээр-дир бис.

— Профессинал байырла-лын салбырлар кандыг байдал-га эрттирер деп планнап турарыл, Вера Эрес-ооловна?

— Юбилейлиг чыл болганда, дыка улуг белеткел ажылдары чоруттунуп турар. Июнь 9-та Улус-чу чогадылга төвүнге байырлыг кежээ болуп эртер. Аңаа шылга-раңгай дээн ажылдакчылары-высты, хөй-ниитиниң идепкейжи төлээлерин база хоочуннарывысты чалап, хүндүлээр бис. Кылып турар ажылывыс нарын, берге-даа бол, ону моон-даа сонгаар ак сеткил-диг, тура дүшпейн күүседир — бистиң кол сорулгавыс.

— Белен эвес ажылыңарга че-дишкениңерни күзээр-дир мен.

Аяна БИЧЕ-ООЛ
чугаалашкан.

Сүт-Хөл кожуундан медээлер ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

Өдек-хонаш каастаан өшкү малдың үнелиг «ак алдынын» үе-шаанда чидирип чокка камгалап ажаап алыр болза, шыырак орулганы алыры билдингир.

Ынчангаш кожуунда ниитизи-биле 67 муң өшкүнүң кыргыздазы чогуур үе-шаанда доозулган. Кожуунуң көдээ ажил-агы кооперативтери-даа, хуу ажилдыг тус-тус арааттар-даа өшкү кыргызда-зынга баш бурунгаар белеткелди чорутканындан өшкү малдың кыр-гылдазын шынарлыг чорутканын-дан бир баш өшкүдөн 900 грамм дүк алдынганын. Чижээ, «Үстүү-Иш-кин» көдээ ажил-агы бүдүрүл-гези 1400 баш өшкүзүнүң кыргыз-дазын организастыг байдал-биле чорутканын демдеглээри чугула.

Кожуунуң көдээ ажил-агы эргелелиниң кол зоотехниги Вячеслав Дажиевич Ондарның дыңна-ды-биле алырга, Үстүү-Ишкинде көдээ ажил-агы кооперативиниң малчыннарындан Тыва Республи-каның алдарлыг малчыны Туран-оол Сөстүй-оолович Ондарның ба-за аныяк малчын Яков Чадамаа-ның көргүзүлгелери өске малчыннар-дан чүгээр бооп турар. База ол ышкаш тус-тус арааттардан Суг-Аксында Валерий Керттик-оолович Ондар, Ийи-Ак-Аразында Тыва Республиканың алдарлыг малчыны Экер-оол Сарыг-оолович Күжүгет

болгаш өскелерниң-даа дүк кыр-гылдазынын талазы-биле-даа чедишкенини хоомай эвес.

Кожуунуң малчыннары ажаап алган «ак алдынын» (өшкүзүнүң дүгүн) таарымчалыг черлерде ка-дагалап, шыгжап, улам аштап, өртөк-үнеге чедирип алыр дээш боттарының харысалгазын күш-телдиргеннер.

Соок агаар-бойдустуг, узун час турза-даа, малчыннар тура-соруктуун көргүзүп, кыргаан тас өшкүлерин соокка алыспайн (үедетпейн) камгалап, чылыг, таарымчалыг кажаа-хорааларда тудуп турары өөрүнчүг. Ол ышкаш ыжык одарларда малын одар-ладып турарлар.

Ам удатпас чылыг дүжүп ке-лирге, хой кыргыздазы эгелээр. Кожуун ниитизи-биле 71300 баш хоюнуң кыргыздазын чорудар. Кыргыздага белеткелдер амды-гааштан эгелээн. Малдың чаш тө-лүн — анай, хураганнарны, камгалап алырының талазы-биле кожуун 79 хуу бооп, нарын-берге, кадыг-ширин соок кышта багай эвес көргүзүлгелери болганын демдеглээр апаар.

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАНЫ ШАЛЫПКЫН ДООЗАР ДЭЭШ...

Агаарның байдалы-биле соок кыштың кышкы «тыныжы» уламчылап сооп келгениндан часкы хову ажылдары узап, озалдап турганы билдингир. Сөөлгү хүннерде агаар-бойдус чымчап, чылып эге-лээнинден часкы тарылга шуудап эгелээн.

Кожуунуң көдээ ажил-агы эргелелиниң начальниги Ана-толий Конгар-оолович Сарыг-лар-биле ук эргелелдин кол агро-ному Виктор Шуур-оолович Оор-жак оларның дыңнады-биле алырга, кожуун часкы тарылгаже бир дем-биле организастыг кирген.

Часкы тарылганы агротехник-тиг байдал езугаар кыска хуусаада шалыпкын доозар сорулга салдынганын. Кожуун чагырыкчызы Орлан Алек-сандрович Монгуштуң удур-тулгазы-биле часкы тарылгага белеткелди баш бурунгаар чору-дуп, буга дөстөрүн аштап-арыг-лаанындан тараа, ногаа шөл-деринге суг элбээ-биле баткан.

Кожуун бо чылын 2500 га черге тараа культураларын, 245 гага картошканы, 110 гектар черге ногаа аймаан тарыыр сорулганы салган. Суг элбек болганындан 1800 га черни суггарган. Ол ажил уламчылап турар. Ниити суггарылга шөлдери 72 хуу чедип турар. Сөөлгү хүннерге чедир 680 га черде тараа чаштынганы. Сергей Ондарның удуртканы чаа тур-густунган үрезин өстүрер угла-нышкынныг «Сүт-Хөл» бү-дүрүлгези кур чер Өлең-Хову-зунда 100 гектар черге ак-тарааны тарыыр сорулганы салгаш, ында чаа «ДТ-75» деп маргалыг 4 трактор-биле чарып турар. Ында база чер анда-рылгазы шуудаан.

Кожуунуң девискээринде

ниитизи-биле 35 техника аймаа тарылгаже хаара туттунган. Үре-зин чокта кажанда-даа тарылга чорувас дээрзи билдингир. Чажар 120 тонна үрезин белен. Ам-даа 150 тонна үрезинни немей эккээр. Оон 126 тонназы — дээди тускай шынарлыг элита үрезин. Ол дээди сорттун үрезинин Өлең-Ховузунга чажар. Кожуун ак-тарааның, чиңге-тарааның, суланың, арбайның тарылга шөлдериң хемчээлин улгаттырган.

Тус-тус арааттардан Керттик Даргы-Сарыгович Монгуш 20 га черниң тарылгазын шалыпкын дооскан. Ол ышкаш Якир Ондар, Мерген Багай-оол, Тас-оол Мон-гуш, Эдик Ондар тус-тузунда 5-10 га чедир ак-тарааны, суланы тарып алганнар. Кожуунуң өске-даа арааттары массалы-биле тарылгаже кирипкеннер. Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кара-Чыраа, Ишкин болгаш өске-даа девискээрлерде МУБ, КУБ дээн ышкаш коопера-тивтерге, бүдүрүлгелерге часкы тарылга чорударына кывар-чаар материалдар дээш акша-төгерик дузаламчызын чедирип турар.

Кожуунуң чер ажылдыг-лары, тараажылары, механизас-торлары эрткен чылдан дора эвес — 1 гадан ортумаа-биле 10 центнер дүжүттү ажаап алыр сорулганы мурнунга салгаш, бурунгаар көрүштүг, туруушкун чок ажылдап турарлар.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2010 чылда Тыва Республикага «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттандырылганын акшаландыраар

хемчээлдерин бадылаарының дугайында

2010 чылдың март 27 № 104 Кызыл хоорай

Тыва Республикага «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттандырылганын улаштыр хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның Доктаадыры болза:

1. 2010 чылда Тыва Республикага «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттандырылганын акшаландыраарының хемчээлдеринин коштунган капсырылганын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың март 27-де № 104 доктаалы-биле бадылаан

2010 чылда Тыва Республикага «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттандырылганын акшаландыраар

ХЕМЧЭЭЛДЕР

(мун руб.)

Кол хемчеглер	Угланыш-кынар	Шупту	Ооң иштинде:		
			Федералдыг бюджет	Республика бюджет	Муниципалдыг бюджет
•Деткимче болгаш Ада-чурттуң тергип өөредилге үлегерлериниң хөгжүлдэи• угланышкып					
1. Инновациялыг өөредилге программаларын болгаш өөредилгениң чаа технологияларын боттандыраар ниити билиг албан черлерин деткирин боттандыраары	Шуптузу, ооң иштинде: автобустар өөренир кабинеттер Инновациялыг албан черлери	6173	0	2700	3473
		2360	0	1600	760
		1997	0	1100	897
		1816	0	0	1816
		7750	4900	550	2300
2. Ниити өөредилгениң, башкыларның инновациялыг ажылын, класс удуртукчуларының, эге профессионал өөредилгезиниң башкы ажылдакчыларының ажылының шынарын бедидери					
3. Салым-чаянныг аныктарны болгаш өөреникчилерни деткирин боттандыраары	шаңнаары	2188	210	420	1558
4. Класс удуртукчузунуң ажылының күүселдези дээш ону төлөп бээриниң чурумун болгаш хемчээлин, негелделерин база Тыва Республиканың муниципалдыг школаларының болгаш күрүне өөредилге албан черлериниң педагогика ажылдакчыларына тургузары		138770,9	90973,1	47797,8	0
• Чаа өөредилге технологияларын кириштирери • угланышкып					
1. Республиканың ниити билиг албан черлериниң өөредилгезин информатизастаар талазы-биле хемчеглер	Дериг-херексел болгаш	6343	0	3800	2543
2. Республиканың ниити билиг албан черлериниң Интернет-трафика өртээниң регионалдыг акшаландыраарының шилчээни-биле республиканың школаларын Интернет четкизинче кирерин хандыраар талазы-биле хемчеглер	Республиканың 181 ниити билиг албан черлери	14428	0	14428	0
3. Удуртукчу, башкы болгаш эртем кадрларының билин болгаш эде белеткээриниң шынарын бедидер талазы-биле хемчеглер		1357	0	556	801
4. Информация хандырылганы, конкурс материалдарын тиражтаары		500	0	500	0
5. Школачыларның ченилгезин организастаарын боттандыраары		8500	0	5000	3500
6. Инвалид уругларны ырактан харылзажып өөредирин организастаары		12251,750	10123,750	2013	115
2010 чылда «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттандырылганын шуптузу		198261,65	106206,85	77764,8	14290

«2009-2010 чылдарда Тыва Республикага туризмни сайзырадыр» республиканың тускай сорулгалыг программазынга өскерилгелер киририниң дугайында

2010 чылдың апрель 7 № 112 Кызыл хоорай

Тыва Республикада 2010 чылды Туризм чылы кылдыр чарлаанының ужурунда Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да № 639 доктаал-биле бадылаан «2009-2010 чылдарда Тыва Республикада туризмни сайзырадыр» республиканың тускай сорулгалыг программазынче (моон соңгаар – Программа) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Программаның паспортунда:

а) «Күрүне чагыкчызы» деп позицияны «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле немээр;

б) «Бюджет хөреңгизин кол харыылаар киж» деп позицияда «Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммуналдыг ажыл-агый яамызы» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле солуур;

в) «Ажылдап кылган кижилер» деп позицияда «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилел» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле солуур;

д) «Кол күүседикчилер» деп позицияда «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилел» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле солуур;

е) «2009-2010 чылдарда Программаны акшаландыраар дөстери болгаш хемчээлдер» позицияны дараазында редакция-биле кириер:

«2009-2010 чылдарда Программаны акшаландыраар дөстери болгаш хемчээлдер» — 2009-2010 чылдарда

Программаны боттандыраарына чугула республика бюджетиниң хөреңгизиниң хемчээли 93900 муң рубль тургузуп турар, ооң иштинде 2009 чылда – 4900 муң рубль,

2010 чылда – 89000 муң рубль;

ж) «Хемчеглерниң күүселдези дээш хыналда» позицияны «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле немээр;

2) «Программалыг хемчеглерниң системазы» IV эгени дараазында редакция-биле кириер:

«Программалыг хемчеглерниң системазы 2009-2010 чылдарда туризм адырында республика политиказының кол угланышкынын хаара тудуп болгаш баш удур көрдүнүп турары:

1. Тываның сонуганчыг хевирин турисчи регион ышкаш кылдыр тургузары

Тываның сонуганчыг хевирин турисчи регион ышкаш кылдыр тургузар сорулгада республиканың турисчи-рекреационнуг аргаларын, оон онзагай культуразын көргүзөр болгаш даштыкы база россияжи туристерни болгаш инвесторларны хаара тудар турисчи бүдүрүкчүнү ажылдап кылыры чугула. Бо сорулга-биле Программада Тыва Республиканың турисчи сайтызын тургузары, «Тываның тос эртинези» республика чергелиг тус-

кай төлөвилелди боттандыраары, а ол ышкаш Тыва Республикада Туризм чылының Кыдат-тын, Моолдун болгаш Сибириниң регионнарының турисчи киржилге-биле байырлыг ажыдышкынын болгаш хаашкынын организастаары, Иштики Моолда КАР-ның (КНР) Хох-Хото хоорайда экономиктиг ажыдышкынын форумга киржилге-биле көрдүнүп турар.

2. Туризмниң инфраструктуразын болгаш материалдыг баазаны сайзырадыры

Туризмниң материал-техниктиг баазаны болгаш адырын сайзырадыр сорулга-биле «Чагытай», «Дус-Хөл», «Азас» турисчи дыштанылга баазаларының улаштыр сайзыралын; «Алдын-Булак» этнотуристичи комплексти, Чаа-Хөл кожуунда турисчи комплексти тургузарын планнап турар.

Туризм сайзыралының талазы-биле информациялыг төптү тургузары туристерни чугула информация-биле хандыраар талазы-биле тургустунуп келген айтырыгларны организастыг шийтирлээр болгаш адырын сайзырадыр аргалыг;

3) «Программаның курлавырлыг хандырылганы» V эгедэ бирги абзацты дараазында редакция-биле кириер:

«Тыва Республикада туризмни сайзырадыр талазы-биле хемчеглерни акшаландыраары 93900 муң рубль ниити түнүг, оон иштинде 2009 чылда – 4900 муң рубль, 2010 чылда – 89000 муң рубль тургузуп турар»;

4) «Программаның механизмниг боттандырылганы» VI эгедэ:

а) бирги абзацта «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле солуур;

б) бешки абзацта «Тыва Республиканың Экономика яамызы» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле немээр;

5) «Программаның социал-экономиктиг магадылалдың демдээ» VII эгедэ үшкү абзацты дараазында редакция-биле кириер:

«Кандыг-даа системаның сайзыралының адырылбас кезээ дээрге инновациялыг шийтирлер болур:

— Тыва Республиканы турисчи регион ышкаш кылдыр таныштыраар талазы-биле рекламныг-информациялыг улуг хемчээлдиг ажыл-чорудулганы боттандырылганы;

— «Алдын-Булак» этнокультурлуг турисчи комплексти тургузары;

— «Чагытай», «Дус-Хөл», «Азас» хөлдерге турисчи баазаларны сайзырадыры;

— немелде 50 ажыл-чорудулганы олуттары тургузары;

6) № 1 капсырылганы ап кааптар;

7) № 2 капсырылганы капсырылганы дүүштүр редакция-биле кириер.

2. Бо доктаалдың күүселдези дээш хыналданы Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-де № 428 доктаалына өскерилгелер киририниң дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 119 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-де «2005 чылдың январь 1-ге чедир, 2009 чылдың июль 2-де № 3 учетка туруп алган чаагайжыттыг оран-сава херэглеттинип турар инвалид болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелер санындан Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайынчы чорудушкуннарының хоочуннарының Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар аңгы категорияның хамаатыларына чурттаар оран-сава садып алырынга (тудуп алырынга) субсидиялар бээриниң талазы-биле ведомстволар аразында комиссияның протоколун бадылаар дугайында» № 428 доктаалына дараазында

өскерилгелерни кириер:

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайынчы чорудушкуннарының хоочуннарының,

1) доктаалда: адында «июльда» деп сөстү «июньда» деп сөс-биле солуур;

1 пунктуда «июльда» деп сөстү «июньда» деп сөс-биле солуур;

2) протоколда «июльда» деп сөстү «июньда» деп сөс-биле солуур;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги орадакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Архив агентилелиниң дугайында Дүрүмге өскерилгелер киририниң дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 130 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың ноябрь 23-те «Тывакиновидеоцентр» курунениң албан чериниң штаттыг киж санын дамчыдар дугайында болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың февраль 4-те «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызының болгаш ооң структуразының

дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» № 18 доктаалын дамчыдар дугайында» № 216 Айтышкынын күүседир-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 14-те № 597 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Архив агентилелиниң дугайында Дүрүмге дараазында

илгелерни кириер:

2 пунктуда «информациялыг политиканын» деп сөстөрнү «туризм» деп сөс-солуур;

5 пунктуда:

14 пункт адаанда пунктуда «документ-информация» деп сөстөрнү «архив-ментилерин, фото, кинодокументилер-документалдыг» болгаш чечен-мофондузун ажыглаар магадылал» деп ир-биле немээр;

и бешки абзацтың 5.22 пункт адаанда гуда «архив фондузунуң» деп сөстөрнүң га «болгаш архивтин фильмфондузу» сөстөрнү немээр;

эрби ийи абзацтың 5.22 пункт адаанда

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де № 311 доктаалының күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 132 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-

ыры болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де «Тыва Республиканың егилг саң-хөө чылында болгаш планныг иге база отчеттуг чыл соонда республи-юджединин күүселдезинин дугайында отутуг төлевилел талазы-биле Тыва

пунктуда «архив документилеринин» деп сөстөрнүң соонга «болгаш архивтин фильмфондузу» деп сөстөрнү немээр;

3) 8.1 пункт адаанда пунктуда «инфор-мациялыг политиказының» деп сөстөрнү «туризм» деп сөс-биле солуур;

4) 9 пунктуда «информациялыг политика-зының» деп сөстөрнү «туризм» деп сөс-биле солуур;

5) 10.4 пункт адаанда пунктуда «инфор-мациялыг политиказының» деп сөстөрнү «туризм» деп сөс-биле солуур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Дарга-зының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де № 322 доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 133 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның докта-

алы болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де «Аңгы категорияның атыларынга Тыва Республиканың девис-ринде боттарының ажыглалына арга-г өзүмнерин керээ езугаар садар-садып өрттөн тургузар болгаш Тыва Респуб-ли-каның девискээринде чурттап турар ха-тылар-биле боттарының ажыглалына а-арыг өзүмнерин садар-садып алыр ке-чарар Чурумунун 4 пунктузунга өскерил-лер кириер дугайында» № 322 докта-ага дараазында өскерилгелерни кириер:

1) адында «болгаш Тыва Республиканың искээринде чурттап турар хамаатылар-е боттарының ажыглалына арга-арыг мнерин садар-садып алыр керээ чарар умунун 4 пунктузунга өскерилгелер ки-и дугайында» деп сөстөрнү ап кааптар;

2) 1 пункту дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

« I болгаш II бөлүктөрнүн инвалидтери болгаш азыралында инвалид уругларлыг өг-бүлелер;

— «Тыва Республиканың маадыр иези» аттыг кижилер;

— Тыва Республиканың «... күш-ажылы дээш» деп медальдыг кижилер;

— хүндүлүг аттарның бирээзинин эдилекчизи кижилер;

Тыва Республиканың алдарлыг ажыл-дакчызы;

Тыва Республиканың алдарлыг малчы-ны;

3) 2 пункту күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Дарга-зының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың девискээринде Россия Федерациязының хамаатыларына халас юридиктиг дуза чедирип турар адвокаттың чарыгдалдар компенсациязының Чурумунга өскерилгелер кириеринин дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 139 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужулгазын

федералдыг хоойлужулгага дүүштүр

рер сорулга-биле Тыва Республиканың

ааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 2-де № 216 доктаалы-биле дылаан Тыва Республиканың девискээ-нде Россия Федерациязының хамаатыла-нга халас юридиктиг дуза чедирип турар

ажаттың чарыгдалдар компенсациязының

румунга дараазында өскерилгелерни

риер:

1) 1 пунктуң 5 пункт адаанда пунктуң

күжүн чидирген деп санаар;

2) «Нити дүрүмнер» I эгени дараазында уткалыг 3.1 пункт-биле немээр:

«3.1. Хайгаарал чок болгаш назы четпээн чурум үрекчилеринин профилактика системазының албан черлеринде турар назы четпээннерге кандыг-даа таварылгаларда юридиктиг дузаны халас чедирер».

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың август 23-те № 1004 болгаш 2006 чылдың декабрь 9-та № 1400 доктаалдарының күжүн чидирген деп санаар дугайында

2010 чылдың апрель 21 № 141 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-

адыры болза:

1. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың август 23-те «Тыва Республикада

отутуң хуу ажыл-агый чорудулгазындан орулгаларның санаашкын методиказынче өскерилгелер кириеринин дугайында» № 1400 доктаалы.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның док-

адыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың апрель 20-де «Федералдыг бюджет-

тин акша-хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар

дулгазындан орулгаларның санаашкын чурумунун дугайында» № 1004 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республика талазы-биле боттун хуу ажыл-агый чорудулгазындан орулгаларның санаашкын методиказынче өскерилгелер кириеринин дугайында» № 1400 доктаалы.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың апрель 20-де № 117 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында

2010 чылдың апрель 22 № 153 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-

адыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың апрель 20-де «Федералдыг бюджет-

тин акша-хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар

болгаш коммунал ачы-дузалар төлевирле-ринге аңгылаан чамдык категорияның хамаатыларына социал деткимчениң хемчеглерин көргүзеринин Чурумунун 12 пунктузунга күш чок деп санаар.

Тыва Республикада элээди уруглар спортун сайзырадыр талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында

2010 чылдың апрель 23 № 155 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Президентизи-нин чанында чөвүлелдин хуралының түн-нелдери-биле күш-культура болгаш спорт сайзырадыр, дээди чедишкinnerлиг спорт-ту, кышкы XXII Олимпий оюннарын болгаш 2014 чылда Сочи хоорайга XI Паралимпийжи оюннарын чорудар база XXVII Россия Федерациязының Президентизинин 2009 чылдың ноябрь 10-да № Пр-2997 даалгалар Даңзызының 2 пунктузунун «б» пункт адаанда пунктуңу күүседир-биле Тыва Республи-каның Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикада элээди уруглар спортун сайзырадыр талазы-биле коштунган хемчеглерни бадылаар.

Квалификастыг кадастрлыг инженерлер аттестаттарын бээринге төлээлттирген орган дугайында

2010 чылдың май 3 № 179 Кызыл хоорай

2007 чылдың июль 24-те «Шимчевес хөреңгинин күрүне кадастрының дугайында» № 221-ФЗ Федералдыг хоойлунун 29 чүү-лүнүн 3, 4, 5 пунктуларына дүүштүр Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлдө яамызының 2010 чылдың январь 22-де «сос-тавының, кадастрлыг инженерлерге хамаа-рыштыр квалификастыг негелделерге дүүш-түр аттестация чорударына квалификастыг комиссияның ажылының чурумунун, ка-дастрлыг инженерлерге хамаарыштыр ква-лификастыг негелделерге дүүштүр квали-фикастыг шылгалда чорударының чуруму, кадастрлыг инженеринин квалификастыг аттестадын алыр дугайында билдиришкин-биле чергелештир кириер документилер

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар. **Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.**

2. Муниципалдыг тургузулгаларга дүүштүр девискээрлерде элээди уруглар спортун сайзырадыр программалар күлээп алыр дугайында айтырыгны көөрү-биле бот-башкарылга органнарына сүмелээр.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалды күүселдези дээш хыналданы Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-эко-номиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

даңзызының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында № 23 дужаалы-биле Тыва Респуб-ликаның Чазааның доктаадыры болза:

1. Квалификастыг кадастрлыг инженер-лер аттестаттарын бээринге Тыва Респуб-ликаның Чер болгаш эт-хөреңги хамаа-рылгаларының яамызын төлээледир.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалды күүселдези дээш хыналданы Чазак Даргазының бирги оралакчызы – Тыва Республиканың саң-хөө сайыды С.И.Тенге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Федералдыг бюджеттин акша-хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевирлеринге аңгылаан чамдык категорияның хамаатыларына социал деткимчениң хемчеглерин көргүзеринин Чурумун бадылаар дугайында

2010 чылдың апрель 20 № 117 Кызыл хоорай

Чуртталга болгаш коммунал ачы-дуза-ларның төлевиринин талазы-биле социал дет-кимчениң хемчеглерин боттандыраар сорул-га-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Федералдыг бюджеттин акша-хө-реңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевирлеринге аңгы-лаан чамдык категорияның хамаатыларына социал деткимчениң хемчеглерин көргүзе-ринин Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 22-де «Тыва Республикада чуртталга турар Чернобыльга озал-ондактын уржуундан когарааннарга, «Маяк» бүдү-рүлге каттыжышкыныга озал-ондак бол-гаш Семипалатинскин полигонунга ядер-лиг шинчилелдерден когарааннарга, а ол ышкаш хоочуннар болгаш инвалидтерин санындан чамдык категорияның хамааты-

ларына чуртталга коммунал ачы-дузала-рының төлевиринге социал деткимчениң хемчеглерин көргүзеринин хевирлеринин дугайында» № 1178 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 12-де «Федералдыг бюджеттин акша-хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевирле-ринге аңгылаан чамдык категорияның хамаа-тыларына социал деткимчениң хемчеглерин көргүзеринин Чурумун бадылаар дуга-йында» № 265 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Ту-винская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалды күүселдезинин хынал-дазын Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызына дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың апрель 20-де № 117 доктаалы-биле бадылаан

Федералдыг бюджеттин акша-хөреңгилеринин күсели-биле чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевирлеринге аңгылаан чамдык категорияның хамаатыларына социал деткимчениң хемчеглерин көргүзеринин чуруму

1. Нити билиглер

1. 1995 чылдың январь 12-де «Хоочуннар дугайында» № 5-фх, 1995 чылдың ноябрь 24-те «1957 чылда «Маяк» бүдүрүлге катты-жышкынына радиация озал-ондаандан болгаш Течахемче радиация артынчылары киргени-биле когараан Россия Федерация-зының хамаатыларының социал камгала-лының дугайында» № 175-фх, 2002 чылдың январь 10-да «Семипалатинск полигонунга ядерлиг шинчилелдерин уржуундан радиацияга алыскан хамаатыларның социал магадылалдарының дугайында» № 2-фх, Россия Федерациязының «Чернобыль АЭС-ке озал-ондактын уржуунда радиацияга алыскан хамаатыларның социал камгала-дарының дугайында» Хоойлулары (Россия Федерациязының 1992 чылдың июнь 18-те № 3061-1 Хоойлузун езугаар чуртталга бол-гаш коммунал ачы-дузаларның эдилге-зи-ле) төлевиринин талазы-биле социал детким-че хемчеглерин көргүзери боттанып турар.

2. Федералдыг бюджеттин акша-хөрең-

гилеринин күсели-биле социал деткимчениң алыкчылары тургустунган чурум езугаар бүрүткеткен, оон иштинде:

- а) инвалидтер (1-ги чада);
- б) инвалидтер (2-ги чада);
- в) инвалидтер (3-кү чада);
- г) инвалид уругларлыг өг-бүлелер;
- д) Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтери;
- е) Ада-чурттуң Улуг дайынының кир-жикчилери;
- ж) нити аарыгларның түннелинде күш-ажылга кемдээшкн алган азы өске-даа чылдагааннар-биле (хоойлуга дүүшпес хөделишкн соонда инвалид болган таварылгадан аңгыда) инвалид апарган Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери;
- з) Ада-чурттуң Улуг дайынының чок апарган (мөчээн) инвалидинин, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчинин болгаш дайынчы хөделишкннеринин киржикчизи-нин өг-бүлезинин кежигүннери, оон азы-

(Уланчызы 6-гы арында).

(Төңчүз. Эгези 5-ки арында).

ралынга турган болгаш Россия Федерациязының пенсия хоойлужудулгазы езугаар азырадыкчызын чидиргени дээш пенсия ап турарлар;

и) Чернобыль АЭС-ке озал-ондактын уржуктарын чайладыр талазы-биле ажилдарга херелденишкенден когараан азы херелденишкен аарыын эрткен хамаатылар;

к) Чернобыль озал-ондааның уржуундан инвалид болганнар;

л) нити аарыгларның түнелинде, күш-ажылга кемдээшкен алган азы өске-даа чылдаганнар-биле (хоойлуга дүүшпес хөдөлишкен соонда инвалид болган таварылгадан аңгыда) инвалид апарган «Бүзээлеттирген Ленинградтын чурттакчызы» хөрөк демдээ-биле шаңнатканнар;

м) дайын хөдөлишкеннериниң хоочуннары болур.

3. Бо Чурумнуң 2 пунктузунда айыткан чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаның төлевиринге хамаатыларга чедирип турар социал деткимчениң хемчеглери чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевиринге ай санында акша төлевири хевирлиг кылдыр бээр (моон соңгаар – ай санында акша төлевири).

4. Компенсациялар фондузунда ол чылда көрдүнгөн федералдыг бюджеттен акша-хөрөңгилериниң күсели-биле кирип турар чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларның төлевири-биле холбашкан акшаландырышкын чарыгдалдары субвенция хевирлиг хамаатылар чоруттунар.

5. Чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларның төлевириниң талазы-биле социал деткимчениң хемчеглерин чедиреринге чуртталга-коммунал ачы-дузаларының төлевириниң талазы-биле социал деткимчениң хемчеглериниң хандырылганын шугуму-биле хамаатыларга акша-хөрөңгилерин төлээриниң талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазының тургускан чуруму езугаар Россия Федерациязының субъектилериниң тодаратканы банкыларның чедирип турары ачы-дузалар болгаш почта харылзаазының ачы-дузаларын төлээр талазы-биле чарыгдалдар Россия Федерациязының субъектизиниң бюджетинден төлээн акша-хөрөңгилерниң 1,5 хуузуңу кызыгаарынга субвенцияларның күсели-биле боттаныр.

II. Чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларының төлевириниң талазы-биле ай санында акша төлевири алыкчыларга бээриниң байдалы болгаш чуруму

6. Ай санының акша төлевири онаар болгаш төлээрн Тыва Республиканың 2008 чылдың апрель 21-де «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнарынга боттандыраары-биле Россия Федерациязының чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларының төлевириниң талазы-биле социал деткимчениң хемчеглерин бээриниң талазы-биле бүрүн эргелерин Тыва Республиканың хоорай округтары болгаш муниципалдыг кожуннарның тус чер бот-башкарылганын органнарынга бээр дугайында» №702 УХ-II хоойлузу езугаар чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларының төлевириниң талазы-биле социал деткимчениң хемчеглерин доктаамал чурттап турар чериниң аайы-биле чорудар:

бо Чурумнуң 2 пунктузунуң иштинде «а» — «г» пунктуларда айыткан алыкчыларга күрүнениң эмчи социал экспертиказының тургускан хуусаазынга;

бо Чурумнуң 2 пунктузунуң иштинде «д» — «н» пунктуларда айыткан алыкчыларга социал деткимчени алырын бадыткаан документке даянгат, бээр.

7. Бо Чурумнуң 2 пунктузунуң иштинде «а» — «г» пунктуларда айыткан алыкчыларга – ай санының акша төлевири чуртталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаларының өртээниң 50 хуузуңдан эвээш эвес хемчээлге чигелдени, а төп одалгага коштунмаан азы чаагайжыттынмаан чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чонга садарынга тургускан нормаларның кызыгаарынга садып алганы одаар чүүлдүн өртээнге бээр. Ай санының акша төлевири чааскаан чурттап турар инвалидтерге болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелерге шупту эжелеп турар чуртталга шөлүңе болгаш ажыглап турар коммунал ачы-дузазынга, а өг-бүлениң өске кижигүннери-биле кады чурттап турар инвалидке, инвалид кижиге онаажыр чуртталга шөлүңүн үлүүңе бээр;

«д» пунктуда – ай санында акша төлевириң дайынның инвалидтеринге, ооң-биле кады чурттап турар өг-бүлениң кижигүннеринге эжелеп турар турар нити шөлү-

нүн төлевириң 50 хуузуңуң хемчээли хире боорда, кандыг чуртталга фондузунга хамаарылга чокка төлээр;

«е» — «ж» пунктуларда — ай санының акша төлевири чуртталга фондузунуң кандыг хевиринге хамааржырыңдан хамаанчокка эжелеп турар чуртталга шөлүңүн хемчээлинге, ооң иштинде кады чурттап турар өг-бүлениң кижигүннериниң эжелеп турар шөлү-биле каттай, чуртталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаларының өртээниң 50 хуузуңдан эвээш эвес хемчээлге, а төп одалгага коштунмаан азы чаагайжыттынмаан чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чонга садарынга тургускан нормаларның кызыгаарынга садып алганы одаар чүүлдүн өртээнге база ону сөөртүп эккеп алыр транспорт ачы-дузазының өртээнге 50 хуу чигелдени бээр;

«з» пунктуда — ай санының акша төлевири чуртталга фондузунуң кандыг хевиринге хамааржырыңдан хамаанчокка эжелеп турар чуртталга шөлүңүн хемчээлинге, ооң иштинде мөчөөн кижиги-биле кады чурттап турган өг-бүлениң кижигүннериниң эжелеп турар шөлү, чуртталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаларының өртээниң 50 хуузуңдан эвээш эвес хемчээлге, а төп одалгага коштунмаан азы чаагайжыттынмаан чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чонга садарынга тургускан нормаларның кызыгаарынга садып алганы одаар чүүлдүн өртээнге база ону сөөртүп эккеп алыр транспорт ачы-дузазының өртээнге 50 хуу чигелдени бээр;

«и» — «к» пунктуларда ай санының акша төлевири күрүнениң болгаш муниципалдыг фондузунуң болгаш хуужуттунган чуртталга оран-савазынга эжелеп турар чуртталга шөлүңүн хемчээлинге, ооң иштинде кады чурттап турар өг-бүлениң кижигүннеринге чылыг, суг дамчыдылгасы, газ болгаш электри энергиязы, а төп одалгага коштунмаан азы чаагайжыттынмаан чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чонга садарынга тургускан нормаларның кызыгаарынга садып алганы одаар чүүлдүн өртээнге база ону сөөртүп эккеп алыр транспорт ачы-дузазының өртээнге 50 хуу чигелдени бээр;

«л» пунктуда — ай санының акша төлевири чуртталга фондузунуң кандыг хевиринге хамааржырыңдан хамаанчокка эжелеп турар чуртталга шөлүңүн хемчээлинге чигелдени 50 хууга «л» пунктуда айыткан хамаатыларга, ооң иштинде кады чурттап турар өг-бүлениң кижигүннериниң эжелеп турар шөлү-биле каттай чуртталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаларының өртээниң 50 хуузуңдан эвээш эвес хемчээлге, а төп одалгага коштунмаан азы чаагайжыттынмаан чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чонга садарынга тургускан нормаларның кызыгаарынга садып алганы одаар чүүлдүн өртээнге база ону сөөртүп эккеп алыр транспорт ачы-дузазының өртээнге 50 хуу чигелдени бээр;

«м» пунктуда — пунктуларда ай санының акша төлевириңе чурттап оран шөлү дээш, ооң иштинде кады чурттап турар өг-бүлениң кижигүннеринге чуртталга оран-савазының кандыг фондуга хамааржырыңдан ылгал чокка 50 хуу чигелдени бээр.

8. Чуртталга-коммунал ачы-дузаларының төлевиринге ай санында акша төлевириң элээн каш үндезиннер аайы-биле алыр эргелиг болза, ай санының акша төлевири ол үндезиннериң аразындан чүгле чаңгыс үндезинге даянгат, төлөп бээр.

9. Ай санының акша төлевириң санаашкынын болгаш бээрин социал камгалал органыңче дилег кириген үезинден эгелээш, ай санында төлевириң хевирлерин болгаш хемчээлдерин санаашкынче кирип, чурттакчы чоннуң социал камгалалының органнары чорудар.

10. Ай санының акша төлевири бээриниң дугайында дилег кылып тургат, дараазында документилерни:

тургускан хевирге билдиришкен;

хамаатының бодун шынзыткан документизиниң хоолгазы;

чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар төлевиринге акша төлевириң алыр эргезин бадыткаан документиниң хоолгазы азы пенсия шынзыдылгасы;

МСЭ справказының хоолгазы (инвалидтерге);

өг-бүлениң составының дугайында справказы;

ИНН хоолгазы;

камгалал херечилелдин хоолгазы;

БТИ справказы азы техниктиг паспорттун хоолгазы (төпчүткен чылыдылгал чок бажыңнарда чурттап турарларга).

Хоойлужудулга езугаар чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар дээш төлевириңе социал деткимче хемчеглерин чедирип тура, акша төлевири ап турар кижиниң өг-бүлениң кижигүннериниң оон-биле кады чурттап турарын бадыткап турар немелде документилерни дужаар. Документилерниң хоолгазын билдиришкен кирип турар кижиги ол документилерниң бодун көргүскен соонда, социал камгалал органы хүлээп алыр.

11. Чуртталга-коммунал ачы-дузаларының төлевиринге ай санында акша төлевириң акша төлевириң алыкчызының кириген билдиришкенинге даянгат,

— субсидия алыкчыларының банкыда агар санынче шилчидер;

— азы федералдыг почта харылзаазының организациязының салбырларында негеп кээринге чедир алыры-биле шилчидер.

12. Чуртталга-коммунал ачы-дузаларының төлевиринге ай санында акша төлевириң алыр эргелиг хамаатыларның билдиришкени-биле социал камгалал органнары ай санының акша төлевириң коммунал ачы-дуза чедирип турар организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң агар санынче шилчидип болур.

13. Херегелелдин тарифтери болгаш нормативтери өскерилгени-биле ай санының акша төлевириң хемчээли өскерилген таварылгада ындыг байдал тургустунуп келген айның дараазында айдан эгелеп өскерилген хемчээлинге төлевириң чоруттунуп эгелээр.

14. Ай санының акша төлевириң алыр эргезинге өскерилгелер тургустунуп келзе, хамаатылар айттынган байдалдарың тургустунуп келгенинден бээр 15 хонуктан эртпейн дыңнадыр.

Ай санының акша төлевириң чорудар хуусааны акша төлевири алыр эргезинге тургустунуп келген өскерилгелерни 1 айдан хөй эвес хуусааның иштинде тодараткаш, акша төлевириң соксадыр.

15. Ай санының акша төлевириң эде санаашкынын:

— бир эвес акша төлевириң хемчээлин эвээжидир байдал айның 15 дугаар хүнүңге чедир тургустунган болгаш айның 1 дугаар хүнүңден эгелеп, бир эвес ындыг байдалдар айның 15 дугаар хүнүң соонда тургустунган болза, дараазында айның 1 дугаар хүнүңден эгелеп санаар;

— бир эвес хамаатының акша төлевириң улгаттырар дугайында билдиришкени айның 15-ке чедир кирген болза, айның 1 дугаар хүнүңден эгелеп, а бир эвес билдиришкени 15-тиң соонда кирген болза, дараазында айның 1-ден эгелеп санаар.

16. Ай санының акша төлевириң:

— инвалид деп санап турган хуусаазы төнгөн;

— почта харылзаазын таварыштыр акша төлевириң 3 айның дургузунда барып албаан болза, төлээрин соксадыр.

17. Ай санының акша төлевириң:

— ай санының акша төлевириң ап турган кижиниң Тыва Республиканың девискээринден өскээр доктаамал чурттаары-биле чоруй барганы-биле;

— ай санының акша төлевириң алыкчызының чок апарганы-биле төлевестей бээр.

18. Ай санының акша төлевириң алыкчызының чурттакчы чонга социал ачы-дуза чедирер органның учедундан оон Тыва Республиканың девискээринден дашкаар доктаамал чурттаары-биле көжүп чоруй барганы-биле уштуп турар таварылгада, ай санының акша төлевириң алыкчызының эрги чурттап турган черинге хуу херезин дуглап каапкаш, ол дугайында чаа чурттап турар черинче дыңнадыгны чорудар. Ай санының акша төлевириң алыры-биле чаа көжүп чеде берген черинге ай санының акша төлевириң алыры-биле дилег кирирге, бо Чурумда тургускан дүрүм езугаар үстүнде дыңнадыгга даянгат, ай санының акша төлевириң тургузар.

19. Ай санының акша төлевириң ажыр төлөпкен таварылгада ай санының акша төлевириң ап турар кижиниң эки туразы-биле төлээриниң дугайында билдиришкенинге даянгат, чурттакчы чонга социал деткимче чедирер органның удурткучузуңуң шийтпир езугаар чорудуп турар акша-төлевириң-леринден долузу-биле тыртар. Эки тура-биле төлээриниң дугайында билдиришкен кири-бээр таварылгада суд дамчыштыр тыртар.

20. Ай санының акша төлевириң хамаатыга онаажыр санап каан түңү болгаш хамаатының чок болганы-биле алдынмай чыткан ай санының акша төлевириң Россия Федерациязының хамааты хоойлужудулга-

зында тургускан чурум езугаар төлээр.

III. Чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар дээр төлевириңге ай санының акша төлевириң хемчээлин тодарадыр

21. Чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалар дээр төлевириңге ай санының акша төлевириң хемчээлин тодарадырда тускай тургускан чурумда бадылаан өртөктерни болгаш тарифтерни өөренип көөр.

22. Ай санының акша төлевириң хемчээлин тодарадып тургат:

бо Чурумнуң 2 пунктузунда «а» — «г» болгаш «м» иштиги пунктуларында айыткан алыкчыларга Тыва Республиканың Чазааның тургусканы чуртталга шөлүңүн нормалары өөренип көөр;

бо Чурумнуң 2 пунктузунда «и» — «к» иштиги пунктуларында айыткан алыкчыларга Россия Федерациязының хоойлужудулгаларында көрдүнгөн чуртталга шөлүңүн нормалары өөренип көөр;

бо Чурумнуң 2 пунктузунда «д» — «л» болгаш «и» иштиги пунктуларында айыткан алыкчыларга тус чер бот-башкарылганын органнарының тургусканы чуртталга шөлүңүн нормалары өөренип көөр.

23. Төпчүткен одалга системазыңа коштунмаан бажыңнарда чурттап турар ай санының акша төлевириң ап турарларга Ай санының акша төлевириң тус черниң бот-башкарылга органнарының эрге-хоойлу актыларында тургусканы одалга хуусаазында санаан социал деткимче хемчеглериң чаңгыс кижиге кадыг кывар чүүлдүн нормативин ажыглаар.

Чуртталга бажыңының одалгазынга ийик болгаш оон хөй кывар чүүлдүн хевирлерин (газ, хөмүр-даш болгаш топка) ажыглаттынып турар болза, коммунал ачы-дузаларының чарыгдалдарын санаарда, тус черниң онзагайын көрүп тургат, тус чер бот-башкарылганын органнарының тодаратканы колдуунда ажыглап турар кывар чүүлдүн өртээн санап тургат, нормативтерин ажыглаар.

IV. Чуртталга болгаш коммунал ачы-дуза төлевириңге ай санының акша төлевириң чамдык категорияның хамаатыларынга төлээринге тус черниң бюджеттеринге субвенцияларны бээр

24. Тус чер бюджеттериниң касса хандырылганын күүседириңге ажыткан 40204 «Тус чер бюджеттери» баланс агар санында ажыткан Федералдыг казначейство органнарының агар саннарынче дараазында Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының саң-хөө эргелелдериниң агар саннарынче шилчидер, биле тус чер бюджеттеринче тургускан чурум езугаар субвенцияларны шилчидер.

25. Отчеттук айның дараазында айның 5-тен орай эвесе социал камгалал органнары — тус черде саң-хөө органнарынче чуртталга болгаш коммунал ачы-дуза төлевириңге чигелделер ап турарларны, социал деткимчениң ындыг хемчеглериниң алыкчыларының категорияларын айтып тургат, субвенцияларны чарыгдаанының дугайында отчетту;

— Тыва Республиканың социал камгалал адырында төлээлеттирген органче отчетту үеде чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларының төлевириңге социал деткимчениң хемчеглерин чедирген кижилерин эжелеп турар шөлүңүн хемчээли болгаш социал деткимче ап турар категорияларны айтып тургат, кижилериниң даңзызын болгаш отчетту бээр.

26. Саң-хөө органнары отчеттук айның дараазында айның 10-дан орай эвесе Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга чуртталга болгаш коммунал ачы-дузаларының төлевириңге социал деткимчениң хемчеглерин чедирген кижилериниң социал деткимче ап турар категорияларын болгаш санын айтып тургат, отчетту бээр.

27. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы берген отчеттарга даянгат, тус чер бюджеттеринче субвенцияларны шилчидилгез чорудар.

28. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга болгаш Тыва Республиканың социал камгалал адырынга төлээлеттирген орган берген медээлерниң шыны болгаш субвенция бергени-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландырганының чурумун хажырганы дээш тус чер бот-башкарылганын органнары харысалганы чүктээр.

29. Субвенцияларны сорулгазының аайы-биле ажыглаваан таварылгада, Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 21-чүүлүнде тургускан чурум езугаар республика бюджетинче чогуур акша-хөрөңгилерни хавырып тыртар.

КӨДЭЭ ИШКЕ БАРААН БОЛГАН

• *Үежилеривис*

ир онзагай каас-чараш чурумалдыг төрөөн Тывавысты
маккай күш-ажылы-биле алдаржыдып, төрөөн
иниң, төрөл чонунун мурнунга бараан бооп чоруурлар
ш эвес. Ындыгларның бирээзинге Мартыс Ховалыгович
ык хамааржыр.

Мартыс Ховалыгович Чаа-Хөл
Ортаа-Хем, Бидилиг, Ка-
деп черлерниң девис-
Кара-Туруг тайгазының
Улуг-Ой-Аксында ада-
кыштаанга төрүттүнүп,
боорга Бидилиг хемниң
тал, чунуп, «Караңгы-Хем»
лаанга өскөн. Мындыг он-
урумалдыг черге өзүп-тө-
н болгаш күш-ажылга ка-
ындан тура-сорукут бооп
ылган. Алыс боду топтуг-
ыг, чону, өөрү-биле эп-на-
ыг, а күш-ажылы колдуун-
дуртукчу ажылдар.
тыстың адазын Дапык
олович Ховалыг дээр.
руг чанында Бидилиг хем
ра одаанга-тараачын, аңчы
Дапык Баян-оолович 94
нда Чаа-Хөлдүн эң улуг

назылы болуп «бурганнаан». А
иези Кандан Узупеевна Арыг-Үзүү
чурттуг. Ада-иези кады чурттаан
соонда 9 кижини чырык черге
бодарадып, өстүрүп азырааннар.
9 кижиниң адаандан өрү санаарга,
Мартыс Ховалыгович өг-бүлениң
үш дугаар төлү болур. Кажан
школа назыны чеде бээр, адазы
ону эрги Чаа-Хөл школазының бир-
ги классты доосканының соонда
улаштыр Кызыл хоорайның көдээ
ажыл-агый техникумунун агроно-
мия салбырынче дужаап кирип
алган. Техникумунуң үшкү курузунга
турда, шеригже келдиртип, шериг-
ниң ыдыктыг херээн Волга хемниң
кыдыында амгы Самара хоорайның
чоогунга «ПВО» кезээнге эрттир-
ген. Шериг соонда өөредилгезин
чедишкенин дооскаш, ортумак

тускай эртемниң дипломун холга
алгаш, бир дугаар күш-ажылчы ба-
зымын төрөөн чери Чаа-Хөл ко-
жуунунуң Улуг-Хемниң суг ажил-
агыйының инженерлиг система-
зынга гидротехниктеп эгелзэн. Оон
улаштыр «Найырало» совхозтун
Кара-Тал, Кызыл-Даг салбырла-
рынга агрономнап, оон кол агро-
ному болуп ажилдаан. Ол үелер
дээрге компартия үеи болгай.

Мартыс Ховалыгович Дапык
1970 чылда СЭКП-ниң кежигүнүңе
кирген. Партияның даалгазын
күүсөдип, 1970 чылдың май айда
Улуг-Хем кожуунунуң «Күш-ажыл-
дың хостуу» совхозтун төп салбы-
ры Торгалыг суурнун эргелекчи
апарган. Ол совхозка алды чыл
ажылдаан үелеринде райком дар-
галап, партком-даа секретарьлаан.
1976 чылда Тыва партия обкому-
нун даалгазы-биле Мартыс Хова-
лыгович Эрзин районнун «Чаа
орук» совхозка директорлаары-
биле аътанылкан. Ол үеде суур-
нун чону картошка тарывас турда

Мартыс Ховалыговичиниң баштал-
газы, даалгазы-биле бир дугаар
картофельди Бай-Даг адаанга
шөлге тарааннар бооп турар.
Өскөн-төрөөн чери Чаа-Хөл ко-
жуунга катап ээп келгеш, «Найы-
рал», «УТКА 25 чыл ою», «Ак-
Туруг» совхозтарына партком
секретарьлап ажилдаан. Иркутск
хоорайга партияның дээди школа-
зын база доозуп алган. 1991 чылда
ынчангы Кызыл-Даг салбырын
совхоз кылдыр баштаар чер шиит-
пирлзэн соонда, чоннун ниити
хуралына Мартыс Дапыкты ди-
ректор кылдыр бадылааннар.
Чогум совхозтун адын «Ак-Хем»
деп адаан турган. Ынчангы чаа
совхозтун ажил-ижин өрү көдүрер
дээш Мартыс Ховалыгович кызы-

маккай ажилдаан.

Төрөөн Тывазына, төрөл чо-
нунга Мартыс Дапык кызымаккай
күш-ажылы-биле удуртукчу ажил-
дарга бараан бооп чорааш, 1995
чылда хүндүлүг дыштанылгаже
үнүп пенсиялаан. Амгы үеде өг-бү-
лези, ажы-төлү, кады-кырааны Шо-
жуптаа Сүрүн-ооловна Монгуш-
биле Кызыл хоорайда чурттап
орарлар. Мартыс Ховалыгович Да-
пыктын 70 харлаан база кады кы-
рааны-биле өг-бүлө тудуп чурттаан-
дан бээр 45 чыл болган юбилей-
лерин демдеглзэн, ынчангаш өг-
бүлениң ол байырлалдары-биле
өөрүшкү-маннайны, кадыкшылды
күзедим.

Сандай-оол МАРТЫН.

Кызыл хоорай.

• *Башкы дугайында*

СОЛУН ХЕМЧЕГ

Аксы-Барлык суурда Башкы чылынга хамаарыштыр
чеглер чыл эгезинден эгелеп «Башкыга мөгейиг» деп
ырлыг ажыдышкын-биле эгелзэн.

Аксы дээрге кымыл ол? Баш-
рге — эртем-билиг айтыкчы-
и дугаар ава, шынчы өңүк,
ралдың эгези.

рел Күжүгет аттыг көдээ
ра одаанга улуг-бичии чон
иле чыылган. Сценаны ба-
лга таарыштыр каастаан.

Байырлыг кежээни суму чагыр-
газының даргазы С.О.Көк-Кат
ажыдып, хоочун башкылар дуга-
йында, оларның кириген үлүг-
хуузуңуң дугайында чылыг сөс-
терни чугаалаан.

Школа директору Д.Д.Сарыг-
лар база школаның профэвилел

удуртукчузу Ч.Ч.Ооржак хоочун
башкыларга белектерни тывыскан.
Башкы бурузу боттарының школа
амыдыралындан солун сактыш-
кыннары кылып, өзүп олар сал-
галды эртем-билиг чедип, келир
үениң төлөптиглери болур кылдыр
чагып сургаан.

Байырлыг кезээ доозулган
соонда, солун оюннар, виктори-
налар болган. Ол ышкаш чыылган
чон өөреникчилериниң концертин
сонуургап көргөн.

Светлана ООРЖАК,
библиотекар.

Аксы-Барлык суур.

• *Семинар*

АЯН-ЧОРУКТУ ЭРТТИРЕРИ

Чоокта чаа Кызыл хоорайның Улусчу чогаадылга
жыңына Тывага туризм чылынга тураскадып, «Аян-
рукту эрттиреринге белеткел база эрттирер чуруму» деп
малыг өөредилгиг семинар Чөөн Сибирьниң Култура
академиязының Тывада салбырының директору Вера
Александровна Кошкар-оолдун удуртулгазы-биле болган.

Семинарга кожууннардан шуп-
эрби алды культура ажил-
лары база башкылар улуг
рал-биле киришкен. Семи-
эрттиржиринге чалаттырган
лар Чөөн Сибирьниң Куль-
академиязының ажилдакчы-
төөгү эртемнериниң канди-
ды, доцент З.А.Шагжина,
агайцева, Тываның күрүне

университединиң башкылары,
төөгү эртемнериниң доктору
З.Ю.Доржу, философия эртемне-
риниң доктору О.М.Хомушкун,
география эртемнериниң доктору
С.С.Курбатская келгеннерге солун
лекцияларны номчуп таныштыр-
ганнар. Оон-биле чергелештир
Тываның «Култура салгалы» тө-
вүнүн ажилдакчылары Д.К.Тулуш,

А.А.Иконов-Галицкий тус-тузунда
лекцияларны номчааннар.

Практиктиг кичээлдер үезинде
Кызыл хоорайның төөгүлүг турас-
каалдарына, бажыңнарына ха-
маарышкан аян-чорук улуг үнелел-
ди ал, киржикчилерни кайгаткан.

Бо өөредилгиг семинарга На-
ционал музейниң ажилдакчылары
О.О.Монгуш, Л.Ш.Шойдуп, Ш.Б.
Бады-Сагаан, А.Ч.Монгуш, Д.Б.
Хертек, Ч.К.Седип, Байырмаа Чаш-
ооловна база Долаана Кассыга эн-
не идепкейлиг киришкеннер.

Татьяна МОНГУШ.

Буян-Бадиргы музейниң ора-
лакчызы.

• *Төп архивте*

АЖЫЛ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

ТР-ниң Чазааның Даргазының март 22-де №63-р
таарлыг айыткалында Тыва Республикага Тиелелгениң
5 чыл оюн байырлар хемчеглерни амыдыралга
опандылары-биле республиканың архив ажилдакчылары
аразында ажилдарны кылып чоруткан.

ес-Хем, Тере-Хөл, Чеди-Хөл,
Хем, Мөңгүн-Тайга кожууннар-
архивтеринде дайын киржик-
ениң хуу архивин хамааты-
ын хүлээп алып ажил уламчы-
лаан. Ук хуу херектерни
езузу-биле эмгелеп, аайлап
ылаан. Бо ажил чыл дургу-
уламылаар.

ыл келген тудум, дайын кир-
илериниң саны эвээжеп олар.
ының сактышкыннарын чыыр,
аар болгаш төөгүге артты-
ажыл онза чугула. Чөөн-Хем-
Тес-Хем кожууннарын архив-
дайын киржикчилеринге ту-
ааткан делгелгелерни эрттир-
ер.

Төп күрүне архив Кызыл хоо-
райның 9, 14 дугаарлыг школала-
рынга 5-8 класстар өөреникчиле-
риниң аразына «Төрөөн Тыва
дайын чылдарында» деп темалыг
чогаадылгар конкурзун чарлаан.
Дайын киржикчизи К.А. Королев-
биле Кызылдың №14 школазының
9-ку класзының өөреникчилериниң
ужуражылгазы Төп күрүне архи-
винге болуп эрткен.

Күш-ажыл болгаш социал по-
литика яамызының айтырыг-дилзэн
езугаар Тывадан фронтуже
аъттанган эки турачыларның атта-
рын тодараткан харыы-чагааны
архив чоруткан, ол ышкаш, РЛДП
хөй-ниити организациязынга Совет

Эвилелиниң Маадырларына ха-
маарыштыр харыыны база берген.

Төп күрүне архив Совет Эви-
лелиниң Маадырлары Ч.Н. Хо-
мушкун, Т.Б. Кечил-оол, А.А. Семи-
рацкий, В.П. Брагин, Л.Н. Ефимов
оларның дөпчү намдарына хамаа-
рыштыр тыва, орус дылдарга
радио-дамчыдылгаларны белеткеп
эрттирген.

Чаа-Хөл кожууннун архивин
«Маадырлыг чоруунга кижизидер»
деп чүүлүн «Шын» солунга парлап
үндүргөн.Төп күрүне архив дайын
киржикчилериниң сактышкын-
нарын, фронтучуларның чугаала-
рын барымдаалап, оларга турас-
кааткан тускай номну парлап үндү-
реринге белеткенип турар.

Татьяна ООРЖАК,
Тыва Республиканың Архив
агентилелиниң башкарыкчы
специализи.

• *Спорт*

КАДЫК АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

РФ-тиң Тыва Республикада регионалдыг өөредилге
эргелелиниң профэвилел ажилдакчыларының күш-культура
болгаш спортту сайзырадыр, аңаа суртаал чорудар талазы-
биле кылыр ажилдары чаңчыл апарган. Спорттун база
бир солун, онзагай хевири—волейбол маргылдаазы
башкылар болгаш өөредилге албан черлериниң
ажылдакчыларының аразында үш дугаар чыл улуг деңнелде
эртип турар. Бир дугаар үе-чадада республиканың
кожууннарының профэвилел организациязының өөредилге
албан черлериниң (боттары түңнелдерни үндүрүп турар)
шыырак дээн командаларының аразына шилилге эрткен.

Чоокта чаа үшкү кубоктун түң-
нел оюннарынга шупту 200 ажыг
ойнакчы киришкен. Ниитизи-
биле он тос өөредилге чер-
лериниң үжү ортумак про-
фессионал өөредилге албан
черлериниң база Тываның күрүне
университединиң командалары
болган.

Карак кызыл, чаныш-сыныш
чок демиселдин түңнелинде
чээрби үш команданың ара-
зындан Барыын-Хемчик ко-
жууннун Кызыл-Мажалыктын
элээди уругларның спорт
школазының командалары тии-
лекчи болуп, бирги черни
ээлзэн. Олар 2008 чылда рес-
комнун бирги кубогунга база
тиилзэнни демдеглес аргажок.
Ийи, үш дугаар черлерге кү-
рүнениң өөредилге албан
чериниң бир дугаар про-
фессионал училищезиниң база
ТКУ-нун ажилдакчыларының
командалары төлөптүг болган.
Тиилекчи болган командаларга
дипломнары, хүндүлел бижик-
терни, медальдарны база акша
шанналдарын тывыскан. «Эң
эки халдакчы», «Эң эки кам-
галакчы» деп үндезилеп тургус-
кан номинациялар аайы-биле
база спортчуларны шаңнаан.
«Эң чараш тускай хеп» дээш
база командаларга хүндүлел
бижик, акша шаңналдарын ты-
выскан. Меңги Сааяның (ТКУ),
Аян Ооржактын, Сайлык Хо-
валыгның (ЭУСШ) база Орлан
Чимит-Доржуңун (ПУ-1) эки, ча-

раш көргүскен оюнун онзагайлап
демдеглзэн. Чөөн-Хемчик ко-
жууннун Баян-Таладан, Сүт-Хөл
кожууннун Суг-Аксының болгаш
Шагаан-Арыгның №2 ортумак
ниити билиг школаларының
командалары шыырак белеткели-
биле өскелерни кайгаткан.

Волейбол ойнаарына арга-
дуржулгалыг спортчуларның
«душ бооп» киржип, шын эвес
орук-биле шаңнал чаалап алыр
дээн күзели бүтпейн барган.
Маргылдааның дүрүмүңге
дүүшпес болганда, оларны дорт-
ла ойнаар шөлден хостап турган.
Бо-ла болгулаар мындыг тава-
рылгалар башкылар болгаш
өске-даа албан чериниң ажил-
дакчыларының аразына күш-
культураны сайзырадырынга
улуг шаптык болур. Мандаттыг
комиссия кижиги бүрүзүнүн
документилерин кичээнгейлиг
хынап шилзэн.

Өөредилге албан чериниң
профэвилел организация-
ларының аразына эрттирген бо
волейбол маргылдаазын рес-
публика комитединиң өөредилге
адырының профэвилели, Башкы
чылынга база РФ-тиң Тыва
Республикада регионалдыг
өөредилге эргелелиниң проф-
эвилелиниң тургустунганындан
бээр 55 чыл болган оюнга турас-
каадып эрттирген.

Виктор ТЫРТЫК,
маргылдааның кол судьязы.

Каа-Хем суур. Кызыл
кожуун.

2010 чылдың июнь 2-де №4-ар/2010 дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле арга-арыг участогун арендааарының керээзин чарар эргени садар талазы-биле аукционнуң түңнелдериниң дугайында ОТЧЕТ

1. Арга-арыгның участоктарын арендааарының керээзлерин чарар эргени садар азы арга-арыгның өзүмнерин садып алырының болгаш садарының керээзлерин чарарының эргелерин садар талазы-биле Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агый талазы-биле күрүне комитетиниң 2009 чылдың декабрь 16-да №134 дужаалында бадылаттыгачан Чурумунга, 2009 чылдың декабрь 17-де Тыва Республиканың Арга-арыг талазы-биле күрүне комитетиниң «Арга-арыг участогун арендааарының эргезин садар талазы-биле арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында» №137 дужаалында үндезилээш, 2010 чылдың июнь 2-де дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле арга-арыг участогун арендааарының керээзин чарар эргени садарының талазы-биле аукционну (моон соңгаар—аукцион дээр) эрттирген.

2. Аукцион 2010 чылдың июнь 2-де 14.00 шакта эгелзэн (тус черниң шагы) болгаш 14.10 шакта доозулган.

А/ч №	Арга-арыг участогунуң кадастр дугаары, арга-арыг даңзызында күрүне учедунуң номери	Турар чери		Кварталдың №	Шөлү, (га)	Ажылгалдың чөпшээрзэн хевири	Аук-га кирген чүүлдүн эге өртээ (чылда аренда төлөвириниң эге хемчээли) (рубль-биле)	Баш удур төлээр долаа (руб)
		Лесничество	Лесничество-нуң участогу					
1.	20-2010-02	Каа-Хем КА	Сизим	826/42	0,63	Дыштанылга, туризм, күш-культура-кадык-шылга болгаш спорт ажил-чорудулганы боттандыраарына	1425,58	1425,58

— №2 аукцион единицанын езугаар аукционну болган деп санаан, чүге дээрге 2010 чылдың май 19-та №4-ар/2010 аукционга киржириниң чагыглар протоколун езугаар аукционга киржири-биле чагыглар бээриниң хуусаазы төнмээнде №2 аукцион единицаның талазы-биле ийн чагыг— «Ратна групп»

кызыгаарлаттыгачан харысалгалыг ниитилелден, чингине директору Меңги Михайлович Оюн болгаш ыяш белеткээр «ТТ» фирма кызыгаарлаттыгачан харысалгалыг ниитилелден, директору Анатолий Анатольевич Сапожников олардан кирген.

А/ч №	Арга-арыг участогунуң кадастр дугаары, арга-арыг даңзызында күрүне учедунуң номери	Турар чери		Кварталдың №	Шөлү, (га)	Ажылгалдың чөпшээрзэн хевири	Аук-га кирген чүүлдүн эге өртээ (чылда аренда төлөвириниң эге хемчээли) (рубль-биле)	Баш удур төлээр долаа (руб)
		Лесничество	Лесничество-нуң участогу					
1.	20-2010-02	Каа-Хем КА	Бүрен-Хем	1/13	2,0	Дыштанылга, туризм, күш-культура-кадык-шылга болгаш спорт ажил-чорудулганы боттандыраарына	21 119,70	21 119,70

№2 аукцион единицаның талазы-биле аас-биле садыг-лажышкынны «Ратна групп» кызыгаарлаттыгачан харысалгалыг ниитилел, чингине директору Меңги Михайлович Оюн болгаш ыяш белеткээр «ТТ» фирма кызыгаарлаттыгачан харысалгалыг ниитилел, директору Анатолий Анатольевич Сапожников оларның аразына эрттирер деп шийтирнн аукцион комиссиязы хүлээп алган.

6. Аукционга садар чүүлдүн эге өртзэн «аукционнуң базымын» бедидериниң аргазы-биле аукционну эрттирген. «Аукционнуң базымын» аукцион единицаның эге өртзэнден беш хуу хемчээлдиг кылдыр доктаадып тургускан.

7. Садыг-лажышкынның түңнели: «Ратна групп» кызыгаарлаттыгачан харысалгалыг ниитилел, чингине директору Меңги Михайлович Оюн тиилекчи деп санаткан, аукционнуң 41-ги базымында өртзэн үш удаа 155 757 рубль 00 көп (бир чүс бежен беш муң чеди чүс рубль 00 көп) деп чарлаан соонда ол тиилекчи болган. Аукционнуң тиилекчизинге аукцион эрткен хүнден эгелээш 10 ажил хүнүнден орайтатпайн (2010 чылдың июнь 15-ке чедир) аукцион единицаның сөөлгү өртзэнге 155 757

рубль 00 көп (бир чүс бежен беш муң чеди чүс бежен чеди рубль 00 көп) арга-арыг участогун арендааарының керээзин чарарын сүмелзэн.

8. Аукционнуң киржикчилери аукцион эрткениниң соонда 10 ажил хүнүнден орайтатпайн аукционнуң организакчызы—Тыва Республиканың Арга-арыг талазы-биле күрүне комитеди-биле №1 аукцион единицанын езугаар арга-арыг участогун арендааарының керээзин аукцион единицаның эге өртзэ-биле (аренда төлөвириниң эге хемчээли-биле) болгаш №2 аукцион единицаның талазы-биле бо протоколдун 7 пунктузунда айыттыгачан аукцион единицаның сөөлгү өртзэн езугаар чарар хүлээлгелиглер.

9. Аукционнуң киржикчилери №1, №2 аукцион единицаларын садар кылдыр үндүрген арга-арыг участогун арендааарының керээзин 1997 чылдың июль 21-де «Шимчевес эт-хөреңги эргелерин болгаш ону садып-сайгарарының күрүне бүрүткелиниң дугайында» №122-ФХ езугаар бүрүткеткен соонда болгаш арга-арыгны шигээдириниң төлөвилелинге күрүне экспертизаның чогумчалыг түңнелин организакчыга киригенде дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандырып болур.

ЫДЫКТЫГ БАЙ-ТАЙГАНЫ ДАГЫРЫ

Ыдыктыг VIII Богда-Кегзэн авыралдыг Бай-Тайганың сүлденин улам бедидип, аңаа мөгейип, ону дагып чоруурун онза үнелеп, ол ажилды доктаамал уламчылап, Бай-Тайганы кезээде дагып чоруурун Тываның чонунга чагаан.

Ол чагыгны күүседип, ыдыктыг Бай-Тайганы дагырын 2010 чылдың июнь 11-де эрттирер деп шийтир хүлээп алдыгачан, Ынчангаш аңаа келир аалчылар болгаш киржикчилер ол хүн эртенгиниң 05.00-07.00 шактарда Кызыл-Даг сумузунуң Тейлерге бүрүткедип алырын дыңнатты. Бай-Тайга оваазын дагыры-биле үнүптери 07.00 шактан 10.00 шакка чедир. (Транспорт чедер черге чедир).

Бай-Тайганы дагырының езулалы 10.00—12.00 шактарда болур.

Ол хүн тыва хүрешке, аът чарыжына, ча адарына маргылдаалар болур, 14.00—18.00 шактарда театржыткан көргүзүп Тейлерге болур. Тываның бүгү чонун оваа дагылгазына киржип, ал-бодун артыжанып, айдызанып, ачы-буян чалап алырынче чалап тур бис.

Оргкомитет.

«Энергострой» КХН

1 өрээлдиг квартира—
44 дөрбелчин метр;

2 өрээлдиг квартира—
72 дөрбелчин метр.

Соңгаларын пластиктен кылган. Чылыг дамчыдылгазын, ийн болгаш соок сугларны квартиралар аайы-биле санап турар.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2а,
телефоннары: 5-90-03, 17.00 шактын соонда 5-89-31.
Мобиль телефоннар: 8-923-268-9073, 8-905-920-4101, 8-906-997-2523
БОДУНУҢ КВАРТИРАЗЫ БОЛУР!

«Ипотека агентилели» ААН болгаш Россияның Ажаалга банкызы дамчыштыр ипотека чээлизин берип турар.

Бызаалыг инекти садып турар.
Харылзажыр телефону: 8-923-381-11-08

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Кызылдың Интернационалчы дайынчылар аттыг №12 ортумак ниит билиг школазын дооскан дугайында **Найырал Оолаков** **МОНГУШТУҢ** адынга 2005 чылдың июнь 18-те тывысканы Б №38003 аттестаттың чиккенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак, чаптанчыг оглуус, дуңмавыс **Чечек-Борисович ИРГИТТИ** сөөлгү орукче үдээринге материалдыг болг моральдыг дузаны чедирип, бистиң кажыыдалывысты деңге үлөж ырак-чооктан келген чонувуска, төрелдеривиске, кудаларывыска, өөрүнге, чаңгысклассчыларына четтиргенивисти илередип тур бис.

Авазы, ачазы, угбазы, честез

Мээң энерелдиг, эргим эж

Светлана Донгаковна ОЙДУПТУҢ чырык ады

Мээң эргим, ынак эжим ам чораан болза, июнь 9-та 54 харлаар тург Ол Би-Хем кожуунуң Тарлаг, Аржаан сумуларына почта эргелекчи 25 чыл ажилдаан, амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир арат аж агыйын кылып, шаңнал-макталдыг ажилдап чораан.

Ол беш оолдун, бир кыстың авазы, беш уйнуунуң эргим кырган-ава хөй санныг дуңмаларының идегелдиг угбазы чораан. 2010 чылдың май де орук-транспорт озал-ондаанга таварышкаш, бистен кезээ мөңг чарлып чоруткан.

Хайыралдыг эжимниң харлаан хүнү чедип келди, кара чаш эдеришкен ханы ынак эжимни хайлыг өлүм алгаш баарын билбээн мен. Ажы-төлүн, дуңмаларын, эжиң-өөрүн сени чоктап чор бис. Бо наз будурбээн ажил-ижиңни будуруп, чогуруп каар бис. Айыыл-халап урм биле аныяк назынында чарлып чоруткан сени черле утпас-тыр мен, эр эжим!

Эжи Светлана Донгаковна Сумбака

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажил-агый, чагаа — 2-17-09, үлөтүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш каттап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9080. Чагыг 68. Номерни парлагаче дужаганы: график езугаар 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит" Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орталык Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 200 чылдың май 14-те эде бүрүткзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Курунениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыгачан материалдарның авторларының бодалдар редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгачан саннар болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.